

Міністерство освіти і науки України
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»
Філологічний факультет
Кафедра української мови

Оксана Лавер

Старослов'янська мова

Граматика

Рівень вищої освіти	другий (бакалаврський)
Галузь знань	01 Освіта/Педагогіка
Спеціальність	014 Середня освіта
Предметна спеціальність (Спеціалізація) (за наявності)	014.01 Середня освіта. Українська мова і література
Освітня програма	«Українська мова і література. Зарубіжна література»
Статус дисципліни	обов'язкова
Мова навчання	українська

Ужгород 2023

УДК 811.163.1(076)
С-77

Лавер О.В. Старослов'янська мова: навчально-методичний посібник для студентів І курсу філологічного факультету УжНУ, спеціальність «Середня освіта. Українська мова і література», освітньо-професійна програма «Українська мова і література. Зарубіжна література». Частина II. Граматика. Ужгород: «АУТДОР – ШАРК», 2023. 96 с.

У посібнику відповідно до освітньої програми «Українська мова і література. Зарубіжна література» запропоновано методику проведення практичних занять із дисципліни «Старослов'янська мова». До кожної теми, крім плану й переліку рекомендованої літератури, подано систему вправ і контрольних запитань для аудиторного чи самостійного виконання. Пропоноване видання містить також варіанти підсумкових контрольних робіт. Описові, зіставлювані та порівняльні вправи, які побудовано на матеріалі старослов'янських пам'яток, дібрано в такий спосіб, що, опрацювавши їх, студенти зможуть пізнати закономірності розвитку першої літературної мови слов'ян, порівняти з еволюцією української мовної системи.

Укладач – О.В. Лавер, кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови ДВНЗ «Ужгородський національний університет».

Рецензенти:

О.О. Белей – доктор габіл., професор Вроцлавського університету (Польща).

О.В. Харківська – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови ДВНЗ «Ужгородський національний університет».

Відповідальна за випуск –

Н.Ф. Венжинович, доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри української мови ДВНЗ «Ужгородський національний університет».

Рекомендовано до друку вченою радою філологічного факультету ДВНЗ «Ужгородський національний університет», протокол № 8 від 15 червня 2023 року.

© Лавер О.В., 2023 р.
© ДВНЗ «Ужгородський національний університет», 2023 р.

ЗМІСТ

Робоча програма навчальної дисципліни «Старослов'янська мова».....	4
Модуль 2. Граматична будова старослов'янської мови. Пам'ятки старослов'янської мови.....	7
<i>Тема № 8. Іменник у старослов'янській мові.</i>	<i>7</i>
<i>Тема № 9. Прикметник у морфологічній системі старослов'янської мови.</i>	<i>11</i>
<i>Тема № 10. Походження і морфологічні особливості числівника та займенника в старослов'янській мові.....</i>	<i>16</i>
<i>Тема № 11. Система словоформ дієслова старослов'янської мови як спосіб вираження категорії процесуальності.....</i>	<i>20</i>
<i>Тема № 12, 13. Синтаксична будова старослов'янського речення</i>	<i>25</i>
<i>Тема № 14, 15. Основні засади класифікації старослов'янських пам'яток. Старослов'янські пам'ятки української редакції.....</i>	<i>29</i>
Варіанти контрольних робіт.....	35
Тематика презентацій до розділу «Пам'ятки старослов'янської мови».....	42
Перелік питань для іспиту.....	43
Список умовних скорочень.....	45
РЕКОМЕНДОВАНІ ДЖЕРЕЛА ІНФОРМАЦІЇ.....	46
Інформаційні ресурси в мережі Інтернет.....	50

Робоча програма
з навчальної дисципліни «Старослов'янська мова»
для здобувачів вищої освіти галузі знань 01 Освіта/Педагогіка,
спеціальності 014.01 Середня освіта. Українська мова і література,
освітньо-професійної програми
«Українська мова і література. Зарубіжна література»

Зміст навчальної дисципліни

Модуль 1. Старослов'янська мова – перша писемна літературна мова слов'ян. Фонетична система старослов'янської мови

Тема 1. Лінгвокультурологічна проблематика старослов'янської мови.

Старослов'янська мова у колі слов'янських та її назв. Культурно-історичні передумови виникнення старослов'янської мови. Слов'янські просвітителі – святі Кирило та Мефодій як творці старослов'янської мови. Культурно-історичне значення просвітницької діяльності св. Кирила та Мефодія серед слов'ян.

Тема 2. Діалектна основа старослов'янської мови.

Теорії походження старослов'янської мови. Проблема діалектної основи старослов'янської мови. Кирило-Мефодіївський – авторський – етап становлення старослов'янської мови. Основні ознаки мовних норм старослов'янської мови.

Тема 3. Слов'янські азбуки.

Проблема авторства і давності старослов'янських азбук. Походження слов'янських азбук. Звукове і числове значення букв кирилиці. Діакритичні знаки та орфографічні особливості кирилических текстів.

Методика вивчення української графіки, орфографії, орфоепії на основі добору історичних джерел.

Тема 4. Система вокалізму старослов'янської мови.

Походження голосних праслов'янської мови. Загальна характеристика голосних старослов'янської мови. Методика визначення позицій голосних **Ъ, Ъ**.

Тема 5. Система консонантизму старослов'янської мови.

Загальна характеристика приголосних старослов'янської мови. Складотворчі звуки в старослов'янській мові та методика їх визначення.

Система навчальних й дослідницьких завдань на основі старослов'янських джерел під час вивчення фонетичної системи української мови в історичному ракурсі.

Тема 6. Закон відкритого складу.

Закон відкритого складу. Тенденція до висхідної звучності складів. Монофтонгізація дифтонгів. Рефлексія сполук *tort, *tolt, *tert, *telt; *ort, *olt; *tt, *dt. Доля гемінат. Епентетичні редукційні ери у чужих словах.

Тема 7. Пом'якшення приголосних з *j.

Доля звукосполук *zj, *sj; *nj, *rj, *lj; «губний +*j»; перше перехідне пом'якшення, друге перехідне пом'якшення; рефлексія звукосполук *gv, *kv; третя палаталізація. Доля звукосполук *dj, *tj.

Активні та інтерактивні прийоми навчання під час вивчення історичних чергувань звуків (на матеріалі старослов'янської та української мови).

Модуль 2. Граматична будова старослов'янської мови. Пам'ятки старослов'янської мови

Тема 8. Іменник у старослов'янській мові.

Система граматичних категорій іменника у старослов'янській мові. Методика визначення роду іменників. Давні основи іменників, або детермінативи. Методи визначення давніх основ іменників. Словозміна іменників.

Тема 9. Прикметник у морфологічній системі старослов'янської мови.

Становлення прикметника як частини мови. Якісні та відносні прикметники. Короткі прикметники та їх відмінювання. Повні прикметники, їх творення та відмінювання. Ступені порівняння прикметників.

Тема 10. Походження і морфологічні особливості числівника та займенника у старослов'янській мові.

Становлення числівника як частини мови. Розряди числівників. Кількісні числівники та їх відмінювання. Дробові, розподільні числівники. Порядкові числівники, їх творення та відмінювання.

Граматичні категорії займенника. Особові, родові та безособово-безродові займенники. Розряди займенників. Відмінювання особових та зворотного займенників. Відмінювання родових займенників. Відмінювання безособово-безродових займенників.

Тема 11. Система слів форм дієслова старослов'янської мови як спосіб вираження категорії процесуальності.

Система граматичних категорій дієслова. Дві дієслівні основи. Класи дієслів. Теперішній час і його засоби вираження у старослов'янській мові. Засоби вираження минулого часу у формах дієслів старослов'янської мови. Майбутні часи. Іменні форми дієслова.

Тема 12. Синтаксична будова старослов'янського речення як індоєвропейської (номінативної будови) мови. Порядок слів у реченні. Способи вираження головних і другорядних членів речення.

Тема 13. Особливості узгодження та керування у старослов'янській мові. Конструкції з подвійними відмінками. «Давальний самостійний» як відокремлений зворот, що функціонально еквівалентний самостійній предикативній одиниці. Структурні типи речень.

Грамматична система старослов'янської мови як дидактичний матеріал під час профільного вивчення розвитку словозміни української мови.

Тема 14. Основні засади класифікації старослов'янських пам'яток.

Старослов'янські пам'ятки болгаро-македонського походження. Старослов'янські пам'ятки моравської редакції. Старослов'янські пам'ятки паннонської або словінської редакції. Старослов'янські пам'ятки російської редакції. Старослов'янські пам'ятки сербо-хорватської редакції.

Тема 15. Старослов'янські пам'ятки української редакції. Жанрові різновиди старослов'янських пам'яток української редакції. Методика організації проєктної та дослідницької роботи учнів на основі опрацювання різних типів історичних джерел.

➤ *Відбір, укладання практичних та індивідуальних завдань, контрольних запитань здійснювалися за виданнями:*

- Белей Любомир. Курс старослов'янської мови: Вступ. Писемність. Пам'ятки. Лексикологія. Тексти. Ч. I. Ужгород, 2012. 137 с.
- Белей Любомир. Не минаючи ані титли... Лінгвобіографія старослов'янської мови. Київ: Темпора, 2015. 256 с.
- Гнатюк Л.П. Старослов'янська мова. Практикум: навч. посібник для студентів філологічних спеціальностей. Київ: 2015. 249 с.
- Громик Ю.В. Старослов'янська мова. Збірник вправ та завдань: навч. посібник для студентів вищих навчальних закладів. Луцьк: Волинський національний університет імені Лесі Українки, 2010. 188 с.
- Майборода А.В., Коломієць Л.І. Старослов'янська мова. Збірник вправ і завдань. Київ: Вища школа, 1992. 166 с.

Добірку текстів укладено на підставі джерел:

Белей Любомир. Не минаючи ані титли... Лінгвобіографія старослов'янської мови. Київ: Темпора, 2015. 256 с.

Німчук В.В. Хрестоматія з історії української мови X – XIII ст. Київ – Житомир: 2015. 349 с.

Огієнко І. Пам'ятки старослов'янської мови X – XI віків. Історичний, лінгвістичний і палеографічний огляд з повною бібліографією та альбомом 155 знімків з пам'яток з кирилівською транскрипцією. Варшава: 1919. 491 с.

Модуль 2. Граматична будова старослов'янської мови

Тема № 8: Іменник у старослов'янській мові

План до опрацювання теоретичного матеріалу:

1. Система граматичних категорій іменника в старослов'янській мові.
2. Методика визначення роду іменників.
3. Давні основи іменників, або детермінативи.
4. Методи визначення давніх основ старослов'янських іменників.
5. Словозміна іменників у старослов'янській мові.

Література

Основна

Підручники

- Станівський М.Ф. Старослов'янська мова. Львів: Вид-во Львівського університету, 1964. С. 181–227.
- Станівський М.Ф. Старослов'янська мова. Київ: Вища школа, 1983.
- Царалунга І. Б. Старослов'янська мова: навчальний посібник. Львів: «Новий Світ», 2000, 2007. С. 37–46. URL: <http://elar.khmn.edu.ua/jspui/handle/123456789/4579>

• Скаб М. Церковнослов'янська мова української редакції: Історія виникнення та функціонування, графіка, орфографія, фонетика, лексика. Чернівці: Видавничий дім «РОДОВІД», 2014. 340 с.

Лексикографічні джерела

- Белей Л., Белей О. Старослов'янсько-український словник. Львів: Свічадо, 2001. 332 с.
- Етимологічний словник української мови. В семи томах. Київ: Наукова думка, 1982–1989. Т.1-5
- Огієнко І. Етимологічно-семантичний словник української мови: У 4 т. Вінніпег; Канада: Волинь, 1979–1995.
- Українська мова: Енциклопедія. Київ: Вид-во «Українська енциклопедія» ім. М.П. Бажана, 2004. Статті: «Граматика», «Граматичне значення», «Рід», «Істот і неістот категорія», «Число», «Відмінок».

Збірники завдань і вправ

- Гнатюк Л.П. Старослов'янська мова. Практикум: навч. посіб. для студентів філологічних спеціальностей. Київ: 2015. С. 99–116.
- Громик Ю.В. Старослов'янська мова. Фонетика: Зб. тест. завд. для студ. філолог. спец. Луцьк: РВВ «Вежа» Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2007. 54 с.
- Громик Ю. В. Старослов'янська мова. Збірник вправ та завдань: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. Луцьк: Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2010. С. 78–98.
- Майборода А.В., Коломієць Л.І. Старослов'янська мова. Збірник вправ і завдань. Київ: «Вища школа», 1992. С. 61 – 68.

Додаткова

1. Бевзенко С.П. Історична морфологія української мови. Ужгород: 1960. 415 с.
2. Біленька-Свистович Л. В. Церковнослов'янська мова: підручник зі словником. Київ: Криниця, 2000. 334 с.
3. Булаховський Л.А. Вступ до порівняльної граматики слов'янських мов: Фонетика праслов'янської мови. Харків: 1927.
4. Вступ до порівняльно-історичного вивчення слов'янських мов / за ред. О. С. Мельничука. Київ: 1966.
5. Ільченко І.І. Старослов'янська мова: методичні рекомендації до практичних занять та самостійної роботи. Запоріжжя: ЗНУ, 2020. 45 с. URL: https://moodle.znu.edu.ua/pluginfile.php/579843/mod_resource/content/1/%D0%A1%D1%82%D0%B0%D1%80%D0%BE%D1%81%D0%BB%D0%B0%D0%B2.pdf
6. Історична граматика української мови: навч. посібник для студ. філол. ф-тів ун-тів і пед. ін-тів / М. А. Жовтобрюх, О. Т. Волох, С. П. Самойленко, І. І. Слинько. Київ: Вища шк., 1980. 318 с.
7. Крижанівська О.І. Історія української мови: Історична фонетика. Історична граматика: навч. посібн. Київ: ВЦ «Академія», 2010. 248 с.
8. Кумеда О. Старослов'янська мова та історична граматика української мови: методичні рекомендації для студентів 2 курсу спеціальності 014 Середня освіта (Українська мова і література) галузі знань 01 Освіта/Педагогіка. Суми: Видавництво СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2023. 74 с. URL: <http://repository.sspu.edu.ua/handle/123456789/13532>
9. Леута О.І. Старослов'янська мова. Київ: Вища школа, 2001. 255 с.
10. Леута О. І. Старослов'янська мова: навчально-методичний комплекс для студентів філологічних спеціальностей / О.І. Леута, О.Р. Гаврилюк. Київ: Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2018. 300 с.
11. Майборода А.В. Старослов'янська мова. Київ: Вища школа, 1975. 294 с.
12. Мельник Я., Лазарович О. Церковнослов'янська мова: навчально-методичний посібник. Івано-Франківськ: Видавець Третяк І. Я., 2012. 252 с.
13. Мозер М. Причинки до історії української мови: монографія. Вінниця: Нова книга, 2011. С. 3 – 18.
14. Царук О. Українська мова серед інших слов'янських: етнологічні та граматичні параметри: монографія. Дніпропетровськ: Наука і освіта, 1998. 324 с.

ЗАВДАННЯ ДЛЯ АУДИТОРНОЇ РОБОТИ

1. Подані іменники згрупуйте за родами. На основі яких ознак встановлюємо рід іменника у старослов'янській мові? Назвіть засоби вираження чоловічого, жіночого і середнього роду у наведених іменниках.

Зразок:

Чол. р.	Жін. р.	С. р.
даръ, -ъ корабъчии, -чии	любы, -ъвь сестра, -а, особа жін. статі.	слово, -о

❖ слово, поустыни, скръвь, даръ, корабъчии (моряк), соль, благодаець, рабыни, благо, краи, благостыни, пѣснь, даяник, ловъчии, агна (ягня), памать, вѣтии (промовець, оратор), диво, обычаи, агнець (агнець), десятина, алъчь (піст, голод).

❖ длань (долоня), пѣть (дорога), крабни (кошик, скринька), десница (правиця), балии, ангелъ, грѣдостъ, лании - алънии, господыни, апостолъ, кръмьчии (стерновий), голжбъ, раи, ноштъ, апостола (проповідниця), апостоликъ (папа), има.

2. Які з наведених слів вживалися тільки в однині або в множині?

гжсли, начало, позоръ (споглядання), словѣнинъ, гладъ, жаръ, людик, хвала, поганинъ, свѣтъ, чьсть, молитва, мракъ, врата, жрѣнъвы, граждане, медъ, клатва, рѣпѣтъ, пшєно, сѣно, масо, житик, пиво, жатва, масло, млѣко, рождьство.

3. Визначте рід і тип відмінювання за давньою основою поданих іменників.

Зразок:

сестра - ж. р. (-а, особа жін. статі); * ā-основа (1 відміна, твердий тип відмінювання, детермінатив -амъ);

любы – ж. р. (-ъвь); *ū-основа (6 відміна, детермінатив -ъвамъ);

брѣгъ – ч. р. (-ъ, -а); *ǫ-основа (2 відміна, твердий тип відмінювання, детермінатив -омъ).

❖ свѣшта, сестра, любы, днь, брѣгъ, жрѣба, балии, брады, сѣноха, тать, слоуга, рабыни, свєкры, костъ, отроча, слоухъ, мата, жрѣны, огнь, слово, юноша, има, сирота, зать, врагъ, мѣна, владыка, наставникъ, тѣло, пламы, владыка, дань, мати.

❖ ближика, камы, цѣна, дѣта, пѣть, сждин, бьчела, дѣшти, часть, смѣхъ, дрѣво, гора, сынъ, око, дрѣжава, рѣка, лєсть, правьда, лихва, стража, плѣкъ, конь, пѣтица, сѣма, млѣва, дроугъ, край, межда, земля, мжжъ, пишта, капля, гостъ, чудо, боуки.

4. Прочитайте, выпишіть старослов'янські іменники. Вкажіть їх рід, число, відмінок, тип відмінювання (за давньою основою), синтаксичну функцію у реченні.

Зразок:

отъ радости - радость: ж. р. (закінчення -ижь/ьж в ор. в.), одн., р. в. (-и, прийм. отъ), *ĭ-основа (4 відміна, детермінатив -ьмъ)

И се рекъ. показа имъ ржцѣ и нозѣ кще же невѣроуѣщемъ имъ отъ радости и чоудашемъ сѧ рече имъ имате ли чьто сѣнѣдно съде они же даша кмоу рыбы печены часть. И отъ бьчелъ сѣтъ и примъ прѣдъ ними ѣсть рече же имъ се сжтъ словеса таже глахъ къ вамъ кще сы сѣ вами тако подоваѣтъ сѣконьчати сѧ вьсѣмъ написанимъ въ законѣ мосєовѣ и въ пророцѣхъ и въ псалмѣхъ о мѣнѣ тогда отъвьрьзе имъ оумъ. Да разоумѣжтъ писаниа и рече имъ тако так описано ксть и тако подовааше пострадати хоу и вѣскрьснжти отъ мьртвѣныхъ третии днь и

проповѣдати сѧ въ има юго покаанію. и оставленію грѣхомъ. въ вѣсѣхъ
языцѣхъ начыньше отъ иероусалима вы же ксте съвѣдѣтелє симъ и се
азъ. посылю овѣтованіє оца моєго на вы. вы же садѣте въ градѣ
иероусалимьцѣ. дондеже облѣчете сѧ силою (Остр. Єв., Лк. XXIV).

ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ

1. Згрупуйте іменники за родами. Опишіть, які засоби вираження роду мали старослов'янські іменники. Наведіть систему словозміни підкреслених слів.

❖ архистратигъ, кѣнигъчии (книжник, учитель), милость, милостыни, крѣвь, кротость, жгль (жар), рои (натовп), сокачии (кухар), кровъ, кроупица, ратан (орач, землероб), крило, крыштениє, огнь, тать, лицемѣрик, лилия, грѣдыни, дѣта.

❖ ликъ (хор, хоролий спів, торжество), лепта (дрібна монета), циръкы, цвѣтѣникъ, тврьдыни, хлѣвъ, жгль (кут), шарьчии (маляр), храбръ (воєк, герой), сжсѣдыни, гость, ладии - алъдни, сѣдии, самъчии (управитель), врѣма, краль (король).

2. Прочитайте і перекладіть речення. Зробіть морфологічний аналіз іменників за схемою: *початкова форма, лексичне значення, рід, число, відмінок, їх засоби вираження, основа, синтаксична функція.*

они же глаша. не имамъ съде тѣкмо .ѣ. хлѣвъ и двѣ ривѣ. онъ же рече принесѣте сѣмо. и повелѣ народоу. възлеци по трѣвѣ (Сав.). рече же оць къ рабомъ своимъ. изнесѣте одеждѣ прѣвжж. и облѣцѣте и. и дадите прѣстень на ржж юго и сапогы на нозѣ (Остр). въ оно^в. пришѣдъ їс въ домъ петровъ. видѣ тѣцж емоу лежащж и болащж огньмъ. и коснж сѧ єі ржцѣ . и остави жж огнь (Сав). і мѣнѣ николиже не далъ єси козылате. да съ дрѣгы моими възвеселилъ сѧ бимъ (Зогр). оучитель глеть . врѣма мое близъ естъ оу тебе сътворж пасхж съ оученикы своими (Зогр). рече гъ свѣтильникъ тѣлоу естъ око (Сав). изиде сѣми сѣятъ сѣмене своего . и югда сѣгаше . ово паде при пѣти . и попрыано бысть . пѣтица нѣсьнѣна позобаша к . а дрѣгок паде на камене (Остр).

Тема № 9: Прикметник у морфологічній системі старослов'янської мови.

План до опрацювання теоретичного матеріалу:

1. Становлення прикметника як частини мови. Якісні та відносні прикметники.
2. Короткі прикметники та їх відмінювання.
3. Повні прикметники, їх творення та відмінювання.
4. Ступені порівняння прикметників.

Література

Основна

Підручники

- Станівський М.Ф. Старослов'янська мова. Львів: Вид-во Львівського університету, 1964. С. 254–271.
- Станівський М.Ф. Старослов'янська мова. Київ: Вища школа, 1983. С. 58 – 68.
- Царалунга І. Б. Старослов'янська мова: навчальний посібник. Львів: «Новий Світ», 2000, 2007. С. 50 – 54. URL: <http://elar.khmn.edu.ua/jspui/handle/123456789/4579>

• Скаб М. Церковнослов'янська мова української редакції: Історія виникнення та функціонування, графіка, орфографія, фонетика, лексика. Чернівці: Видавничий дім «РОДОВІД», 2014. 340 с.

Лексикографічні джерела

- Белей Л., Белей О. Старослов'янсько-український словник. Львів: Свічадо, 2001. 332 с.
- Етимологічний словник української мови. В семи томах. Київ: Наукова думка, 1982-1989. Т.1-5
- Огієнко І. Етимологічно-семантичний словник української мови: У 4 т. Вінніпег; Канада: Волинь, 1979 -1995.
- Українська мова: Енциклопедія. Київ: Вид-во «Українська енциклопедія» ім. М.П. Бажана, 2004. Статті: «Прикметник», «Ступені порівняння прикметників».

Збірники завдань і вправ

- Гнатюк Л.П. Старослов'янська мова. Практикум: навч. посіб. для студентів філологічних спеціальностей. Київ: 2015. С. 121–128.
- Громик Ю.В. Старослов'янська мова. Фонетика: Зб. тест. завд. для студ. філолог. спец. Луцьк: РВВ «Вежа» Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2007. 54 с.
- Громик Ю. В. Старослов'янська мова. Збірник вправ та завдань : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. Луцьк: Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2010. С. 108 – 118.
- Майборода А.В., Коломієць Л.І. Старослов'янська мова. Збірник вправ і завдань. Київ: «Вища школа», 1992. С. 70 – 77.

Додаткова

1. Бевзенко С.П. Історична морфологія української мови. Ужгород: 1960. 415 с.
2. Біленька-Свистович Л. В. Церковнослов'янська мова: підручник зі словником. Київ: Криниця, 2000. 334 с.
3. Булаховський Л.А. Вступ до порівняльної граматики слов'янських мов: Фонетика праслов'янської мови. Харків: 1927.

4. Вступ до порівняльно-історичного вивчення слов'янських мов / за ред. О. С. Мельничука. Київ: 1966.
5. Ільченко І.І. Старослов'янська мова: методичні рекомендації до практичних занять та самостійної роботи. Запоріжжя: ЗНУ, 2020. 45 с. URL: https://moodle.znu.edu.ua/pluginfile.php/579843/mod_resource/content/1/%D0%A1%D1%82%D0%B0%D1%80%D0%BE%D1%81%D0%BB%D0%B0%D0%B2.pdf
6. Історична граматики української мови: навч. посібник для студ. філол. ф-тів ун-тів і пед. ін-тів / М. А. Жовтобрюх, О. Т. Волох, С. П. Самойленко, І. І. Слинко. Київ: Вища шк., 1980. 318 с.
7. Крижанівська О.І. Історія української мови: Історична фонетика. Історична граматики: навч. посібн. Київ: ВЦ «Академія», 2010. 248 с.
8. Кумеда О. Старослов'янська мова та історична граматики української мови: методичні рекомендації для студентів 2 курсу спеціальності 014 Середня освіта (Українська мова і література) галузі знань 01 Освіта/Педагогіка. Суми: Видавництво СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2023. 74 с. URL: <http://repository.sspu.edu.ua/handle/123456789/13532>
9. Леута О.І. Старослов'янська мова. Київ: Вища школа, 2001. 255 с.
10. Леута О. І. Старослов'янська мова: навчально-методичний комплекс для студентів філологічних спеціальностей / О.І. Леута, О.Р. Гаврилюк. Київ: Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2018. 300 с.
11. Майборода А.В. Старослов'янська мова. Київ: Вища школа, 1975. 294 с.
12. Мельник Я., Лазарович О. Церковнослов'янська мова: навчально-методичний посібник. Івано-Франківськ: Видавець Третяк І. Я., 2012. 252 с.
13. Мозер М. Причинки до історії української мови: монографія. Вінниця: Нова книга, 2011. С. 3 – 18.
14. Царук О. Українська мова серед інших слов'янських: етнологічні та граматичні параметри: монографія. Дніпропетровськ: Наука і освіта, 1998. 324 с.

ЗАВДАННЯ ДЛЯ АУДИТОРНОЇ РОБОТИ

1. Встановіть розряд прикметників, назвіть. Подайте їх словотворчу характеристику.

❖ **благъ, пророчъ, младъ, Авраамль, велии, тврьдъ, плодовиць, хромъ, соухъ, малъ, кънажь, дѣтскъ, новъ, Исоусовъ, голжвинъ, кесаревъ, гръдъ, дъштеринъ, гржбъ, срьдитъ кржтъ, материнъ, льнѣнъ, скждъ, скжпъ, блѣдъ, синовьнъ, бѣлъ, крѣпъ, пѣшь, цѣлъ, ништъ;**
 ❖ **синь, вѣрьнъ, тѣлесьнъ, пѣшь, вѣчьнъ, огньнъ, каменьнъ, правьдънъ, дньшьнъ, жрьчьскъ, гръчьскъ, людськъ, словѣньскъ, чловѣчьскъ, пророчьскъ, мжжьскъ, ѡзычьнъ, дрѣвѣнъ, камѣнъ, мѣдѣнъ, оловѣнъ, домовитъ, Петровъ, Маринъ, Адамовъ, овьчь, сестринъ, Лоучинъ, вражни, Симионъ, Иаковль, отъчь, дивии.**

2. Розгляньте зразки відмінювання іменниково-прикметникових словосполучень. Запишіть спільне та відмінне в системі словозміни іменників та коротких прикметників старослов'янської мови.

Однина			
	Терций тип відмінювання		М'який тип відмінювання
Н.в.	старѣ чловѣкъ	потрѣба велика	родѣ чловѣчь
Р.в.	стара чловѣка	потрѣбы великы	рода чловѣча
Д.в.	староу чловѣкоу	потрѣбѣ велицѣ	родоу чловѣчоу
З.в.	старѣ чловѣкъ	потрѣбѣж великѣж	родѣ чловѣчь
О.в.	старомѣ чловѣкомѣ	потрѣбоуж великоуж	родомѣ чловѣчемѣ
М.в.	старѣ чловѣцѣ	потрѣбѣ велицѣ	родѣ чловѣчи
Кл.в.	старѣ чловѣче	потрѣба велика	роде чловѣчь
Двоїна			
	Терций тип відмінювання		М'який тип відмінювання
Н.-З.- Кл.	стара чловѣка	потрѣбѣ велицѣ	рода чловѣча
Р.-М.	староу чловѣкоу	потрѣбоу великоу	родоу чловѣчоу
Д.-О.	старома чловѣкома	потрѣбама великама	родома чловѣчема
Множина			
	Терций тип відмінювання		М'який тип відмінювання
Н.в.	стари чловѣци	потрѣбы великы	роди чловѣчи
Р.в.	старѣ чловѣкъ	потрѣбѣ великѣ	родѣ чловѣчь
Д.в.	старомѣ чловѣкомѣ	потрѣбамѣ великамѣ	родомѣ чловѣчемѣ
З.в.	стары чловѣкы	потрѣбы великы	роды чловѣча
О.в.	стары чловѣкы	потрѣбами великами	роды чловѣчи
М.в.	старѣхъ чловѣцѣхъ	потрѣбахъ великахъ	родѣхъ чловѣчихъ
Кл.в.	стари чловѣци	потрѣбы великы	родѣ чловѣчь

3. Використовуючи таблицю відмінювання коротких прикметників, провідмінійте словосполучення в однині, множині та двоїні. Зробіть висновок, що спільного і відмінного у відмінюванні коротких прикметників та іменників відповідного роду та числа.

хытрѣ звѣрѣ, новѣ домѣ, крѣпкѣ гладѣ, Иаковль сынѣ, юноша высокѣ,
море синє, ветѣха риза, кроткѣ доухѣ, безоумна ноштѣ, благо врѣмѣ,
медвѣно пиво.

4. На базі запропонованих у попередньому завданні коротких прикметників утворіть, де це можливо, повні прикметники, використовуючи зразок. Провідмініайте у всіх числах і родах прикметник **крѣпъкъи**.

Зразок:

чол. рід: **новъ** (короткий прикметник) + **и** (вказівний займенник) → **новъи** → **новыи** (повна нестягнена форма); укр. відповідник **новий**

жін. рід: **нова** (короткий прикметник) + **ѧ** (вказівний займенник) → **новаѧ** (повна нестягнена форма); укр. відповідник **новая**

сер. рід: **ново** (короткий прикметник) + **ѧ** (вказівний займенник) → **новоѧ** (повна нестягнена форма); укр. відповідник **новес**

ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ

1. Установіть, у якому відмінку вжито прикметники. Окремо запишіть і поясніть вживання прикметників у кличному відмінку.

съ вышнѣаго краѣ до нижтнѣаго (Зограф. Єв., Мар. Єв., Сав. кн.); **не сѧди на прѣдъннимъ мѣстѣ**; **фарисею слѣпе**; **горе вамъ вожди слѣпин** (Мар. Єв.); **отъче праведъныи** (Зограф. Єв.); **въ окръстьннихъ селѣхъ** (Зограф. Єв., Мар. Єв.); **рече ємоу ѣго єго добры рабе и блага и вѣрне** (Зограф. Єв., Мар. Єв., Ас. Єв., Сав. кн.); **хлѣбъ нашъ днѣвны даждъ намъ** (Сав. кн.); **стрѣгжште стражж ноштнжж**; **въ день соботны**; **животъ вѣчны**; **въ градъ иудовъты єси симонъ снъ ионинъ**; **рабе... вѣрне**; **w роде невѣрнъ доколѣ въ васъ бѣдѣ** (Зограф. Єв., Мар. Єв., Ас. Єв.); **єдинъи блаже** (Супр.); **цѣсарю іудейскъ**; **сыне давидовъ**.

2. У наведених уривках зі старослов'янських текстів знайдіть прикметники і зробіть їх морфологічний розбір за схемою: початкова форма, форма за будовою, лексичне значення, розряд за значенням, рід, число, відмінок, для якісних – наявність чи відсутність ступеня порівняння, синтаксична функція.

❖ **и не вѣведи насъ въ искушениѧ. нъ избави ны ѿ лжавааго.** 2. **что иштете живаго съ мрътвыми.** 3. **даждъ ми достоинжж часть имѣннѧ.** 4. **добрыи пастоухъ пристжпи къ стадж.** 5. **и былъ кси съ исосомъ галилѣискимъ.** 6. **повѣдитель кстъ на всѧкж неприазнь ноцнжж.** 7. **дивны высоты морьскыѧ.** 8. **выше того кстъ закона тѣлеснаго.**

❖ **іродъ во воѣаше сѧ иоана. вѣдъты и мжжа праведъна и сѧ. и хранѣаше и** (Мар. Єв.). **придж на онъ полъ морѣ. въ странж гадаринскж** (Мар. Єв.). **подобно єсть црѣство нѣсъное зрьноу гороушъноу** (Ас. Єв.), **ѣла ємоу жена. ѣи ни почръпалника имаші и стоуденець єсть глѣбокъ. отъ кждѣ оубо имаші водж живж** (Ас. Єв.). **гѣж же вамъ. ѣко не імамъ питни отъ плода сего лозънаго. до того днѣ. єгда пиж съ вами. но въ црси оца моего. і**

въспѣвъше ізидоша въ горѣ елеоньскѣ (Зограф. Єв.). і пристѣпи къ
немоу єдина рабѣни глѣшти. і ты бѣ съ ѿсѣмъ галилеискымъ (Мар. Єв.).
онъ же отвѣщавъ рече. ꙗко вамъ дано єсть разоумѣти таинаа црствіа
нѣскааго. онѣмъ же не дано єсть (Мар. Єв.).

Тема № 10: Походження і морфологічні особливості числівника та займенника в старослов'янській мові

План до опрацювання теоретичного матеріалу:

1. Становлення числівника як частини мови. Розряди числівників.
2. Кількісні числівники та їх відмінювання. Дробові, розподільні числівники. Порядкові числівники, їх творення та відмінювання.
3. Граматичні категорії займенника.
4. Розряди займенників. Особові, родові та безособово-безродові займенники. Відмінювання особових та зворотного займенників.
5. Відмінювання родових займенників. Відмінювання безособово-безродових займенників.

Література

Основна

Підручники

- Станівський М.Ф. Старослов'янська мова. Львів: Вид-во Львівського університету, 1964. С. 235–253, 271 – 281.
- Станівський М.Ф. Старослов'янська мова. Київ: Вища школа, 1983.
- Царалунга І. Б. Старослов'янська мова: навчальний посібник. Львів: «Новий Світ», 2000, 2007. С. 46 – 50, 54 – 60. URL: <http://elar.khmn.u.edu.ua/jspui/handle/123456789/4579>

• Скаб М. Церковнослов'янська мова української редакції: Історія виникнення та функціонування, графіка, орфографія, фонетика, лексика. Чернівці: Видавничий дім «РОДОВІД», 2014. 340 с.

Лексикографічні джерела

- Белей Л., Белей О. Старослов'янсько-український словник. Львів: Свічадо, 2001. 332 с.
- Етимологічний словник української мови. В семи томах. Київ: Наукова думка, 1982-1989. Т.1-5
- Огієнко І. Етимологічно-семантичний словник української мови: У 4 т. Вінніпег; Канада: Волинь, 1979 -1995.
- Українська мова: Енциклопедія. Київ: Вид-во «Українська енциклопедія» ім. М.П. Бажана, 2004. Статті: «Числівник», «Нумералізація», «Займенник», «Прономіналізація».

Збірники завдань і вправ

- Гнатюк Л.П. Старослов'янська мова. Практикум: навч. посіб. для студентів філологічних спеціальностей. Київ: 2015. С. 116 – 120, 128 – 131.
- Громик Ю.В. Старослов'янська мова. Фонетика: Зб. тест. завд. для студ. філолог. спец. Луцьк: РВВ «Вежа» Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2007. 54 с.
- Громик Ю. В. Старослов'янська мова. Збірник вправ та завдань : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. Луцьк: Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2010. С. 98 – 107.
- Майборода А.В., Коломієць Л.І. Старослов'янська мова. Збірник вправ і завдань. Київ: «Вища школа», 1992. С. 68 – 70, 77 – 79.

Додаткова

1. Бевзенко С.П. Історична морфологія української мови. Ужгород: 1960. 415 с.

2. Біленька-Свистович Л. В. Церковнослов'янська мова: підручник зі словником. Київ: Криниця, 2000. 334 с.
3. Булаховський Л.А. Вступ до порівняльної граматики слов'янських мов: Фонетика праслов'янської мови. Харків: 1927.
4. Вступ до порівняльно-історичного вивчення слов'янських мов / за ред. О. С. Мельничука. Київ: 1966.
5. Ільченко І.І. Старослов'янська мова: методичні рекомендації до практичних занять та самостійної роботи. Запоріжжя: ЗНУ, 2020. 45 с. URL: https://moodle.znu.edu.ua/pluginfile.php/579843/mod_resource/content/1/%D0%A1%D1%82%D0%B0%D1%80%D0%BE%D1%81%D0%BB%D0%B0%D0%B2.pdf
6. Історична граMATика української мови: навч. посібник для студ. філол. ф-тів ун-тів і пед. ін-тів / М. А. Жовтобрюх, О. Т. Волох, С. П. Самойленко, І. І. Слинко. Київ: Вища шк., 1980. 318 с.
7. Крижанівська О.І. Історія української мови: Історична фонетика. Історична граMATика: навч. посібн. Київ: ВЦ «Академія», 2010. 248 с.
8. Кумеда О. Старослов'янська мова та історична граMATика української мови: методичні рекомендації для студентів 2 курсу спеціальності 014 Середня освіта (Українська мова і література) галузі знань 01 Освіта/Педагогіка. Суми: Видавництво СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2023. 74 с. URL: <http://repository.sspu.edu.ua/handle/123456789/13532>
9. Леута О.І. Старослов'янська мова. Київ: Вища школа, 2001. 255 с.
10. Леута О. І. Старослов'янська мова: навчально-методичний комплекс для студентів філологічних спеціальностей / О.І. Леута, О.Р. Гаврилук. Київ: Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2018. 300 с.
11. Майборода А.В. Старослов'янська мова. Київ: Вища школа, 1975. 294 с.
12. Мельник Я., Лазарович О. Церковнослов'янська мова: навчально-методичний посібник. Івано-Франківськ: Видавець Третяк І. Я., 2012. 252 с.
13. Мозер М. Причинки до історії української мови: монографія. Вінниця: Нова книга, 2011. С. 3 – 18.
14. Царук О. Українська мова серед інших слов'янських: етнологічні та граMATичні параметри: монографія. Дніпропетровськ: Наука і освіта, 1998. 324 с.

ЗАВДАННЯ ДЛЯ АУДИТОРНОЇ РОБОТИ

1. Встановіть розряд поданих займенників. Доберіть до них, де це можливо, українські відповідники.

❖ чьн - чни (-к, -га), кѣто, пакѣ, чѣто, кын - кок - кага, которын (-ок, -ага), какѣ (-о, -а), нѣкѣто, азѣ (газѣ), тѣ, ты, кѣра, мы, то, вы, вѣ, ва нѣчѣто, каковѣ (-о, -а), сѣ, вѣсѣ, се, си; та; онѣ, сикѣ, она, оно, овѣ, наш (ѣ, а), ово, ова, такѣ, самѣ (-о, -а);

❖ всѣак, паже, всѣачьскѣ, всѣчьскѣ, инѣ, инакѣ, дроугѣ, мѣногѣ, таковѣ, сиць, еже, сицевѣ, толикѣ, селикѣ коликѣ (-о, -а), кликѣ (-о, -а) кѣтерѣ, никѣто, иже, себе, ничѣто кѣро, нѣкын, мои (-к, -га), твои (-к, -га), ваш (-ѣ, -а), свои (-к, -га), нѣкоторын, нѣколикѣ, нѣкакѣ.

2. Провідмініайте словосполучення:

тѣ чловѣкѣ, мои сынѣ, ваше срьдѣце.

3. Знайдіть у реченні займенники. Поясніть семантико-граматичну специфіку вживання предметно-особових та вказівних займенників.

онъ же рече. приими боукъви твоѡа (Зограф. Єв.). и прѣѣша на землѣхъ ѿенисаретскѣхъ. ѣже естъ объ онъ полъ галилеѡа (Зограф. Єв.). чкъ етеръ бѣ богатъ. иже имѣаше приставникъ. и тъ окл'еветанъ быстъ къ н'емоу (Зограф. Єв.). быстъ члвкъ посъланъ отъ ѡа. има кмоу иоанъ. тъ приде въ свѣдѣтельство (Остр. Єв.). быстъ чкъ посъланъ отъ ѡа. има емоу иоанъ. съ приде въ свѣдѣтельство (Зограф. Єв.).

4. Прочитайте і перекладіть речення. Випишіть займенники, доберіть до них українські відповідники. Встановіть вид і розряд старослов'янських займенників. Для безродових визначте категорію особи, число й відмінок, для родових – рід, число, відмінок (за потреби для окремих займенників встановіть категорію особи).

Зразок:

азъ – він; безродовий, особовий, 1 особа, однина, називний відмінок.

емоу – йому; родовий, предметно-особовий, вказує на 3 особу, чоловічий рід, однина, давальний відмінок.

твоѡа – твої; родовий, присвійний, вказує на 2 особу множини, знахідний відмінок.

❖ **молю ти са. да не съмжштаетъ са срьдце ваше. тльцѣте и отврѣзетъ са вамъ. и азъ вамъ глаголю** (Зограф. Єв.). **дроуже даждъ ми въ заимъ три хлѣбы** (Мар. Єв.). **придѣ съ пѣти къ мнѣ** (Мар. Єв.). он же рече. **приими боукъви твоѡа** (Зограф. Єв.). **чловѣкъ етеръ бѣ богатъ. иже имѣаше приставникъ. и тъ окл'еветанъ быстъ къ н'емоу** (Зограф. Єв.).

❖ **быстъ чловѣкъ посъланъ отъ бога. има емоу иоанъ. съ приде въ свѣдѣтельство** (Зограф. Єв.). **бѣ же собота въ тъ днь** (Мар. Єв.) **быстъ гладъ крѣпкъ на странѣ тои** (Остр. Єв.). **въ оно врѣма приде нисоусъ въ градъ самаренскъ** (Остр. Єв.). **съ оного полоу иордана** (Зограф. Єв.). **се азъ посълю анг'елъ мои прѣдъ лицемъ моимъ иже оуготовитъ пѣть твои прѣдъ товоу** (Зограф. Єв.).

❖ **и бѣ всь градъ съвѣралъ са къ двьремъ** (Зограф. Єв.). **на всьак днь** (Зограф. Єв.). **и многъ народъ отъ галилеѡа по н'емь идоша** (Зограф. Єв.). **прорьци, кѣто тѡ оудари** (Зограф. Єв.). **кѣто естъ мати моѣ. и кѣто сѣтъ братриѣ моѣ** (Зограф. Єв.). **чѣто сѣтъ словеса** (Сав. кн.). **подовьно естъ .. . зрѣноу горюшьноу еже възъмъ чловѣкъ въсѣѣ на селѣ своім** (Зограф. Єв.). **иже бо аште иматъ. дастъ са емоу. а ижъ не иматъ. отыметъ са отъ н'его.** (Зограф. Єв., Мар. Єв., Сав. кн.).

ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ

1. Поділіть числівники на розряди за значенням. Підкреслені числівники охарактеризуйте за будовою.

първыи, кдинъ, третъ, двои, полъ, въторыи, двѡа, четвърть, половина, десѡтина, кдинъ на десѡте, четверъ, легеонъ, десѡтыи, трик, полъ вътора, пѡтыи, полътретиа, пѡторъ, обои, полоуторъ тысашти, десѡторъ, несвѣда, чѡтыре, третии, десѡтъ, седмыи, първыи на десѡте, съто, девѡтъ на десѡте, тѡма, седмъ на десѡте, пѡтъ сътъ, съто и пѡтъ десѡтъ и три.

2. Виконайте вправи 1, 2, 4, 5 із збірника Л.П. Гнатюк (с. 128 – 131).

Тема 11: Система словоформ дієслова старослов'янської мови як спосіб вираження категорії процесуальності

План до опрацювання теоретичного матеріалу:

1. Система граматичних категорій дієслова.
2. Дві дієслівні основи. Класи дієслів.
3. Теперішній час і його засоби вираження у старослов'янській мові.
4. Засоби вираження минулого часу у формах дієслів старослов'янської мови.
5. Майбутні часи.
6. Іменні форми дієслова.

Література

Основна

Підручники

- Станівський М.Ф. Старослов'янська мова. Львів: Вид-во Львівського університету, 1964. С. 281–327.
- Станівський М.Ф. Старослов'янська мова. Київ: Вища школа, 1983.
- Царалунга І. Б. Старослов'янська мова: навчальний посібник. Львів: «Новий Світ», 2000, 2007. С. 60 – 80. URL: <http://elar.khmnmu.edu.ua/jspui/handle/123456789/4579>

- Скаб М. Церковнослов'янська мова української редакції: Історія виникнення та функціонування, графіка, орфографія, фонетика, лексика. Чернівці: Видавничий дім «РОДОВІД», 2014. 340 с.

Лексикографічні джерела

- Белей Л., Белей О. Старослов'янсько-український словник. Львів: Свічадо, 2001. 332 с.
- Етимологічний словник української мови. В семи томах. Київ: Наукова думка, 1982–1989. Т.1–5
- Огієнко І. Етимологічно-семантичний словник української мови: У 4 т. Вінніпег; Канада: Волинь, 1979–1995.
- Українська мова: Енциклопедія. Київ: Вид-во «Українська енциклопедія» ім. М.П. Бажана, 2004. Статті: «Дієслово», «Часу», «Особа», «Інфінітив», «Супін».

Збірники завдань і вправ

- Гнатюк Л.П. Старослов'янська мова. Практикум: навч. посіб. для студентів філологічних спеціальностей. Київ: 2015. С. 132–151.
- Громик Ю.В. Старослов'янська мова. Фонетика: Зб. тест. завд. для студ. філолог. спец. Луцьк: РВВ «Вежа» Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2007. 54 с.
- Громик Ю.В. Старослов'янська мова. Збірник вправ та завдань: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. Луцьк: Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2010. С. 118 – 131, 137 – 148, 159.
- Майборода А.В., Коломієць Л.І. Старослов'янська мова. Збірник вправ і завдань. Київ: «Вища школа», 1992. С. 79 – 95.

Додаткова

1. Бевзенко С.П. Історична морфологія української мови. Ужгород: 1960. 415 с.
2. Біленька-Свистович Л. В. Церковнослов'янська мова: підручник зі словником. Київ: Криниця, 2000. 334 с.

3. Булаховський Л.А. Вступ до порівняльної граматики слов'янських мов: Фонетика праслов'янської мови. Харків: 1927.
4. Вступ до порівняльно-історичного вивчення слов'янських мов / за ред. О.С. Мельничука. Київ: 1966.
5. Ільченко І.І. Старослов'янська мова: методичні рекомендації до практичних занять та самостійної роботи. Запоріжжя: ЗНУ, 2020. 45 с. URL: https://moodle.znu.edu.ua/pluginfile.php/579843/mod_resource/content/1/%D0%A1%D1%82%D0%B0%D1%80%D0%BE%D1%81%D0%BB%D0%B0%D0%B2.pdf
6. Історична граматика української мови: навч. посібник для студ. філол. ф-тів ун-тів і пед. ін-тів / М.А. Жовтобрюх, О.Т. Волох, С.П. Самойленко, І.І. Слинько. Київ: Вища шк., 1980. 318 с.
7. Крижанівська О.І. Історія української мови: Історична фонетика. Історична граматика: навч. посібн. Київ: ВЦ «Академія», 2010. 248 с.
8. Кумеда О. Старослов'янська мова та історична граматика української мови: методичні рекомендації для студентів 2 курсу спеціальності 014 Середня освіта (Українська мова і література) галузі знань 01 Освіта/Педагогіка. Суми: Видавництво СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2023. 74 с. URL: <http://repository.sspu.edu.ua/handle/123456789/13532>
9. Леута О.І. Старослов'янська мова. Київ: Вища школа, 2001. 255 с.
10. Леута О. І. Старослов'янська мова: навчально-методичний комплекс для студентів філологічних спеціальностей / О.І. Леута, О.Р. Гаврилюк. Київ: Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2018. 300 с.
11. Майборода А.В. Старослов'янська мова. Київ: Вища школа, 1975. 294 с.
12. Мельник Я., Лазарович О. Церковнослов'янська мова: навчально-методичний посібник. Івано-Франківськ: Видавець Третяк І. Я., 2012. 252 с.
13. Мозер М. Причинки до історії української мови: монографія. Вінниця: Нова книга, 2011. С. 3 – 18.
14. Царук О. Українська мова серед інших слов'янських: етнологічні та граматичні параметри: монографія. Дніпропетровськ: Наука і освіта, 1998. 324 с.

ЗАВДАННЯ ДЛЯ АУДИТОРНОЇ РОБОТИ

1. Перепишіть подані дієслова, доберіть до них українські відповідники. У старослов'янських дієсловах підкресліть основу інфінітива і основу теперішнього часу, виділіть тематичні голосні, встановіть класи старослов'янських дієслів та дієвідміну українських. Див. табл. і словник Л.О. Белея, О.О.Белея.

кыпѣти - кыплѣж - кыпитѣ (витікати, струменитися, очікувати); **ликовати - ликоуѣж - ликуѣтѣ**; **коуповати - коупоуѣж - коупоукѣтѣ**; **коупити - коуплѣж - коупитѣ**; **исканѣти - исканѣж - исканѣтѣ** (укр. вилити); **измыти - измыѣж - измыѣтѣ** (укр. вимити, обмити); **быти - ксѣмь - сѣтѣ**; **мошти - могѣж - можетѣ** (могти, бути могутнім, мати владу); **присѣдити - присѣджѣж - присѣдитѣ**; **мыслити - мышлѣж - мыслитѣ**; **оправдати - оправдаѣж, оправдаѣтѣ**; **гастити - гасѣмь - гасѣтѣ**; **трѣпѣти - трѣплѣж - трѣпитѣ**; **вести - ведѣж - ведѣтѣ**; **стрѣштити - стрѣгѣж - стрѣжетѣ** (стерегти, стежити, дотримувати).

2. Встановіть клас поданих дієслів, використовуючи таблицю. Перевірте себе за словником Л.О. Белея та О.О. Белея.

Пам'ятка. Подібно до того, як іменники поділялися на відміни за давніми основами, дієслова поділялися на класи за давніми тематичними голосними або їх відсутністю. Тематичні голосні приховано в особових закінченнях старослов'янських дієслів, тому автори старослов'янсько-українського словника вважали за потрібне подати не лише початкову форму, а й основні особові форми старослов'янського дієслова, тобто форму першої та третьої особи однини.

Співвідношення праслов'янських тем та особових закінчень старослов'янських дієслів				
Класи	Теми (прасл. суфікси)	Особові закінчення	Словоформи 1 та 2 особи однини	
1 клас	*-о-	-Ж	НЕС-Ж, РЕК-Ж, МОГ-Ж	нести, казати, МОГТИ
	*-е-	-ЕГЪ	НЕС-ЕГЪ, РЕЧ-ЕГЪ, МОЖ-ЕГЪ	
2 клас	*-по-	-НЖ	МА-Н-Ж, ДРЪЗ-Н-НЖ, ДВИГ-Н-Ж (СА)	махнути, відважитися (дерзнуть), зрушити
	*-пе-	-Н-ЕГЪ	МА-Н-ЕГЪ, ДРЪЗ-Н-ЕГЪ, ДВИГ-Н-ЕГЪ (СА)	
3 клас	*-јо-	-ІЖ	ЛЪТА-ІЖ, ГЫ-БЛ-ІЖ	літати, гинути
	*-је-	-КГЪ, -ЕГЪ	ЛЪТА-КГЪ, ГЫ-БЛ-ЕГЪ	
4 клас	*-і-	-ІЖ	ЛЮБА-ІЖ, ТВОР-ІЖ	любити, творити
		-ИГЪ	ЛЮБ-ИГЪ, ТВОР-ИГЪ	
Атематичні дієслова:			<i>бути - БЫТИ, дати - ДАТИ, їсти - ІАСТИ, а також – -вісти - ВЪДЪТИ (новісти, розповіді, доповіді...)</i>	
<p>Зверніть увагу! Спільнокореневі дієслова можуть належати до різних класів: нести, нес-ж, нес-егъ - 1 клас; укр. нести, несу, несеш, несе, несуть – I дієвім. носити, нош-ж, нос-игъ - 4 клас; укр. носити, ношу, носиш, носить, носять – II дієвім.</p> <p>метати, мет-ж, мет-егъ - 1 клас; укр. кидати, кидаю, кидаєш, кидає, кидають – I дієв.</p> <p>мет-нж-ти, мет-н-ж, мет-н-егъ - 2 клас; укр. кину, кинеш</p>				

❖ **вѣрити, решти, вѣскрѣсити, прибавляти, расѣшти, прибѣгнѣти, праштати, завести, жѣдати, стрѣляти, завидѣти, соушити, стѣпати, видѣти, стрѣлити, зазнаменати, заизвѣштати, соуговити, остроштити, поклонѣти, займати, заградити, избѣгнѣти;**

❖ вѣпасти, живити, вѣдѣти, жласти, извлѣшти, вѣскрѣсати, стѣпити, вѣплѣтити расѣкати, вѣпросити, лихувати, оставляти, измлѣти, именовати, прашати, вѣскрѣснѣти, бояти сѧ, имѣти, крѣмити, лѣгати, вѣскрѣмити, вѣразоумити, вѣпадати, жѣшти, поколѣбати сѧ, помошти.

3. Від поданих дієслів утворіть форми теперішнього часу. Скористайтеся таблицею.¹

Особові форми дієслова у теперішньому часі			вѣпросати быти заклати хвалити любити вѣрити вѣнчати глаголати брѣшти
	I-III класи	IV клас	
Одн.	1. нес-ж 2. нес-е-ши 3. нес-е-тъ	1. хвал-ѣж 2. хвал-и-ши 3. хвал-и-тъ	
Дв.	1. нес-е-вѣ 2. нес-е-та 3. нес-е-те	1. хвал-и-вѣ 2. хвал-и-та 3. хвал-и-те	
Мн.	1. нес-е-мъ 2. нес-е-те 3. нес-ж-тъ	1. хвал-и-мъ 2. хвал-и-те 3. хвал-ѧ-тъ	

4. Знайдіть дієслова теперішнього часу, визначте особу, число, клас.

азъ ксѣмь господь богъ твои. мжжъ бо есмь оубогъ и грѣшнѣ. видиши сжчѣць иже естъ вѣ оцѣ брата твоего а брѣвна еже естъ вѣ оцѣ твоємъ не чоѣши. аминь глаголюж вамъ. брѣма моє лѣгко кстѣ. на мосѣвовѣ сѣдалишти сѣдѣж кѣнижѣници и фарисеи. бо азъ посылаю вы ѣко агъна по срѣдѣ влѣкъ. аште не можетъ чаша си мимо ити. вѣзрите на птица небеськыа. тако не сѣвѣжтъ ничесоже ни жѣнѣжтъ. ни сѣбираюжтъ вѣ житѣница. и отѣць вашъ небеськы питаетъ ѧ. блажени чистии срѣдѣцьмъ. тако ти бога оубозраѣтъ.

ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ

1. У поданих словосполученнях знайдіть дієслова у формі минулого часу. Визначте вид минулого часу, особу, число, рід (у складених формах).

рече ї. притѣчѣ снѣж; прѣжде оубо словѣне не имѣхѣж книгъ; иосифъ вѣваше отъ домоу и отечества давидова (Йосип був з дому і роду

¹ Відповідно до Белей Л., Белей О. Старослов'янсько-український словник. Львів: Свічадо, 2001. С. 325.

Давидового); съвършилъ еси хвалъ; възиде же носифъ; чловѣкъ бѣ богатъ; иже бѣахъ видѣли; приде врѣмя; петръ же идѣаше по немъ; се бо бѣ знамение далъ имъ; смоковъницъ имѣаше етеръ; быстъ гладъ крѣпкъ; идъ къ оцѣмъ своимъ; испыталъ ли еси монастырь; оученици бо кѣмъ ошлы бѣахъ въ градъ; ѣи не добро ли сѣма сѣлъ еси на селѣ твоимъ.

2. Зробіть морфологічний аналіз підкреслених слів (визначте їх основні граматичні значення)².

Зразок:

чловѣкъ - іменник, чол. р., одн., називний відмінок, *ѣ-основа.

ізде - дієслово, мин. час (аорист), 3 особа, одн., 1 клас.

блажени - прикметник, якісний, коротний, називний відмінок, множ., тверда група.

нѣкыи - займенник, родовий, неозначений, чол. р., називний відмінок, одн.

❖ **чловѣкъ нѣкыи имѣ** дѣва сына и рече мѣнии сынъ (Остр. Єв.). да оувѣстъ какъ коуплѣ сѣтъ сѣтворили (Мар. Єв.). ѣи патъ талантъ ми еси прѣдалъ (Мар. Єв.). отпусти моихъ грѣховъ. еже есем ствостворилъ зла (Фрейзін. уривки, трансліт. кирилицею). быстъ же иъ дѣни ты ізиде повелѣние отъ кесара авѣгоуста написати въсѣмъ въселенѣмъ (Єв. від Луки). се нап'саніе бы владѣштю с'вирнежъ кѣринью і идѣахъ вси кождо написати сѣ въ свої градъ (Єв. від Луки).

❖ рече имъ ісѣ азъ есмъ хлѣбъ животъныи.. рѣпѣтаахъ же иудеи о немъ і глаахъ (Мар. Єв.). иудеи же искаахъ кѣде естъ онъ (Мар. Єв.). оцъ же кѣмъ ишѣдъ молѣаше и (Остр. Єв.). блажени ниции дѣхъ іако тѣхъ естъ цѣрѣствіе нѣськое (Остр. Єв.). блажени плащѣи сѣ іако ти оутѣшатъ сѣ (Остр. Єв.). блажени милостивни. іако ти помиловани бѣдѣ (Остр. Єв.). искони бѣ слово и слово бѣ отъ ѣа и ѣъ бѣ слово (Апракос Мстислава).

² Речення вибрано із монографії: Белей Л.О. Не минаючи ані титли...Лінгвобіографія старослов'янської мови. К., Темпора, 2015. 256 с.

Тема 12–13: Синтаксична будова старослов'янського речення як індоєвропейської (номінативної будови) мови

План до опрацювання теоретичного матеріалу:

1. Порядок слів у реченні. Способи вираження головних і другорядних членів речення.
2. Особливості узгодження та керування у старослов'янській мові.
3. Конструкції з подвійними відмінками.
4. «Давальний самостійний» як відокремлений зворот, що функціонально еквівалентний самостійній предикативній одиниці.
5. Структурні типи речень.
6. Граматична система старослов'янської мови як дидактичний матеріал під час профільного вивчення розвитку словозміни української мови.

Література

Основна

Підручники

- Станівський М.Ф. Старослов'янська мова. Львів: Вид-во Львівського університету, 1964. С. 372–404.
- Станівський М.Ф. Старослов'янська мова. Київ: Вища школа, 1983.
- Царалунга І. Б. Старослов'янська мова: навчальний посібник. Львів: «Новий Світ», 2000, 2007. С. 91 – 95. URL: <http://elar.khmnu.edu.ua/jspui/handle/123456789/4579>

- Скаб М. Церковнослов'янська мова української редакції: Історія виникнення та функціонування, графіка, орфографія, фонетика, лексика. Чернівці: Видавничий дім «РОДОВІД», 2014. 340 с.

Лексикографічні джерела

- Белей Л., Белей О. Старослов'янсько-український словник. Львів: Свічадо, 2001. 332 с.
- Етимологічний словник української мови. В семи томах. Київ: Наукова думка, 1982–1989. Т.1–5
- Огієнко І. Етимологічно-семантичний словник української мови: У 4 т. Вінніпег; Канада: Волинь, 1979–1995.
- Українська мова: Енциклопедія. Київ: Вид-во «Українська енциклопедія» ім. М.П. Бажана, 2004. Статті: «Речення», «Синтаксема», «Синтаксична конструкція», «Синтаксичний зв'язок», «Синтаксичні відношення».

Збірники завдань і вправ

- Гнатюк Л.П. Старослов'янська мова. Практикум: навч. посіб. для студентів філологічних спеціальностей. Київ: 2015. С. 163–170.
- Громик Ю.В. Старослов'янська мова. Фонетика: Зб. тест. завд. для студ. філолог. спец. Луцьк: РВВ «Вежа» Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2007. 54 с.
- Громик Ю.В. Старослов'янська мова. Збірник вправ та завдань: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. Луцьк: Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2010. С. 177 – 182.
- Майборода А.В., Коломієць Л.І. Старослов'янська мова. Збірник вправ і завдань. Київ: «Вища школа», 1992. С. 79 – 95.

Додаткова

1. Бевзенко С.П. Історична морфологія української мови. Ужгород: 1960. 415 с.
2. Біленька-Свистович Л. В. Церковнослов'янська мова: підручник зі словником. Київ: Криниця, 2000. 334 с.
3. Булаховський Л.А. Вступ до порівняльної граматики слов'янських мов: Фонетика праслов'янської мови. Харків: 1927.
4. Вступ до порівняльно-історичного вивчення слов'янських мов / за ред. О.С. Мельничука. Київ: 1966.
5. Ільченко І.І. Старослов'янська мова: методичні рекомендації до практичних занять та самостійної роботи. Запоріжжя: ЗНУ, 2020. 45 с. URL: https://moodle.znu.edu.ua/pluginfile.php/579843/mod_resource/content/1/%D0%A1%D1%82%D0%B0%D1%80%D0%BE%D1%81%D0%BB%D0%B0%D0%B2.pdf
6. Історична граматика української мови: навч. посібник для студ. філол. ф-тів ун-тів і пед. ін-тів / М.А. Жовтобрюх, О.Т. Волох, С.П. Самойленко, І.І. Слинко. Київ: Вища шк., 1980. 318 с.
7. Крижанівська О.І. Історія української мови: Історична фонетика. Історична граматика: навч. посібн. Київ: ВЦ «Академія», 2010. 248 с.
8. Кумеда О. Старослов'янська мова та історична граматика української мови: методичні рекомендації для студентів 2 курсу спеціальності 014 Середня освіта (Українська мова і література) галузі знань 01 Освіта/Педагогіка. Суми: Видавництво СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2023. 74 с. URL: <http://repository.sspu.edu.ua/handle/123456789/13532>
9. Леута О.І. Старослов'янська мова. Київ: Вища школа, 2001. 255 с.
10. Леута О.І. Старослов'янська мова: навчально-методичний комплекс для студентів філологічних спеціальностей / О.І. Леута, О.Р. Гаврилюк. Київ: Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2018. 300 с.
11. Майборода А.В. Старослов'янська мова. Київ: Вища школа, 1975. 294 с.
12. Мельник Я., Лазарович О. Церковнослов'янська мова: навчально-методичний посібник. Івано-Франківськ: Видавець Третяк І. Я., 2012. 252 с.
13. Мозер М. Причинки до історії української мови: монографія. Вінниця: Нова книга, 2011. С. 3 – 18.
14. Царук О. Українська мова серед інших слов'янських: етнологічні та граматичні параметри: монографія. Дніпропетровськ: Наука і освіта, 1998. 324 с.

ЗАВДАННЯ ДЛЯ АУДИТОРНОЇ РОБОТИ

1. Прочитайте і перекладіть речення українською мовою. Знайдіть підмет, визначте, якою частиною мови він виражений.

НЕ ТРЪВОУЖТЪ СЪДРАВНІ ВРАЧА. НЪ БОЛАЦІНІ (Сав. кн.). ЧЛОВЪКЪ НЪКЫИ ИМЪ ДВА СЫНА (Остр. Єв.). И ВЪСЪКЪ СЛЫШАИ СЛОВЕСА МОА СИ И НЕ ТВОРАИ ИХЪ. ОУПОДОВИТЪ СА МЖЖЖ БОУЖ (Мар. Єв.). ОНЪ ЖЕ ОТЪВЪШТАВЪ РЕЧЕ ЕМОУ (Зограф. Єв.). ВСАКЪ ИЖЕ СЛЫШИТЪ МИ СЛОВЕСА И ТВОРИТЪ ІА. ОУПОДОВАЖ ЕГО МЖЖЕВИ МЖДРОУ (Сав. кн.). НЕ ОУДОВЪ ВЪНИДЕТЪ БОГАТЪ ВЪ ЦЪСАРСТВІЕ НЕВЕСКОЕ (Мар. Єв.). І АВЪЕ СЪБЪРАША СА МНОЗИ (Зограф. Єв.). СЕ ІЗИДЕ СЪЫМІ ДА СЪЕТЪ (Зограф. Єв.). І СЛЫШАВЪШЕ ДЕСАТЪ НАЧАШАИ НЕГОДОВАТИ (Зограф. Єв.). ДЕВРЪЕ ТИ ЕСТЬ МАЛОМЖШТИЖ ВЪ ЖИВОТЪ ВЪНИТИ (Зограф. Єв.).

2. Прочитайте і перекладіть речення українською мовою. Знайдіть присудок, визначте, якою частиною мови він виражений.

просадитъ вино новое мѣхы (Мар. Єв.). приде члкъ богатъ (Мар. Єв.). вѣрны въ малѣ. і въ многѣ вѣрны естъ (Зограф. Єв.). петръ же идѣаше по немъ (Мар. Єв.). ги патъ талантъ ми еси прѣдалъ (Мар. Єв.). азъ взалъ бимъ (Мар. Єв.). да съ другы моими възвеселилъ сѧ быхъ (Остр. Єв.). друже даджъ ми в занимъ три хлѣбы (Мар. Єв.). да на пѣнитъ сѧ домъ мой (Мар. Єв.). затворены быша двѣри (Зограф. Єв.). свѣтильникъ тѣлоу естъ око. аще оубо око твое естъ просто. все тѣло твое просто естъ. аще ли око твое лжкво естъ. все тѣло твое тьмно естъ (Сав. кн.). рече гъ своимъ оученикомъ. вы кте свѣтъ всемоу мироу (Остр. Єв.).

3. Прочитайте і перекладіть речення українською мовою. Знайдіть другорядні члени речення, визначте, якою частиною мови вони виражені.

❖ не можеши власа єдиного бѣла ли чрѣна сътворити (Мар. Єв.). паче всєго благаго житиѧ (Супр.). видѣ тоу чка не облѣчена въ одѣние брачное (Син. тр.). приде ісоусъ въ домъ петровъ видѣ тьштж его лежштж огнемъ жегомъ (Зограф. Єв.). не съ ли естъ тек'онъ сынъ маринъ і братръ же іѣковоу і осіі і іудѣ і симоноу (Зограф. Єв.). іродъ цѣсарь съмѧте сѧ (Ас. Єв.). доухъ отьца вашего (Зограф. Єв.). отъ изьытъка бо срѣдъцоу оуста глаголютъ (Мар. Єв.). члкъ єдинъ добра рода иде на странѣ далече (Мар. Єв.). азъ ксмъ вашего племєне (Супр.). врътъпъ іс камене (Клоц).

❖ носифъ отъ ариматѣѧ (Мар. Єв.). і бѣ на снѣмишти іхъ чловѣкъ нечистомъ доухомъ (Зограф. Єв.). кроткъ і безъзловы бѣаше и речниж простжж (Супр.). ништии доухомъ, чистии срѣдъцемъ (Зограф. Єв.). остави даръ твои (Мар. Єв.). не погоубитъ мѣзды своеѧ (Зограф. Єв.). идеже не бѣ страха (Син. пс.). приѧша по пѣназоу (Мар. Єв.). і никътоже ни вѣливаєтъ вина нова въ мѣхы вѣтъхы (Зограф. Єв.). і взведе ѧ на горѣ высокѣ (Зограф. Єв.). кто принесє емоу ѣсти (Мар. Єв.). овьца моѧ гласа моего слоушають (Мар. Єв.). сѣдѧшта при пѣти (Мар. Єв.). съде ксмъ тѣлесемъ а оумомъ си тамо сжшта творѣ (Супр.). и тоу расточи имѣникъ свок (Остр. Єв.). по приключаю же иереи етеръ съхаждааше пѣтемъ тѣмъ (Ас. Єв.). звѣрь прѣвеликъ стоитъ прѣдъ двѣрьми (Супр.). приде жена отъ самария почрѣтъ воды (Зограф. Єв.).

4. Знайдіть головні та другорядні члени речення, поясніть способи їх вираження.

❖ сѣмѧ естъ слово бжїє. а иже при пѣти сжтъ слышштєи (Мар. Єв.). і тѣ бѣ стоѧ ісъ при езерѣ ѣнисаретъсѣѣ (Мар. Єв.). и пастоуси бѣахъ въ тои же странѣ бѣдаше и. стрѣгжще стражж о стадѣ своємъ (Остр. Єв.).

онъ же отъвѣштавъ рече къ глѣшшоумоу. кѣто естъ мати моѣ. ꙗко кѣто сжтъ братриѣ моѣ (Зограф. Єв.). бысть иоанъ кръста въ поустыни и проповѣдаа кръщение покаитию (Остр. Єв.). и бѣ иосифъ и мати его чоудациа о глаголюмыхъ о немъ (Остр. Єв.).

❖ и рекъ кмоу оче сътвори ма тако кдиногю отъ наймникъ твоихъ (Остр. Єв.). ꙗко наоучите са отъ мене ꙗко краткъ есмъ и съмѣренъ срдцмъ (Мар. Єв.). въ оно. призъваа ѿс. оученикы свои и рече имъ. милъ ми естъ народъ. тако третнй днь присѣдатъ ма. и не имжтъ чесо гаси. и не хоцж ихъ не гадъшъ отъпоустити. за не ослабѣжтъ на пжти (Сав. кн.). и ты. видѣоме земле оудова. ничимъже мньши кси въ влдкахъ иудовахъ (Остр. Єв.). и въставъ ѿсъ по немъ идѣаше и оученици его (Ас. Єв.).

5. У наведених уривках зі старослов'янських текстів знайдіть конструкції з давальним саможивним, поясніть їхню структуру і перекладіть їх сучасною українською літературною мовою.

❖ въсипавшоу слънцоу и глаголаахъ къ себѣ (Остр. Єв.). исоусоу рождшоу са въ виѣлѣми ноудѣистѣи въ дньи ирода црѣ се влѣсви отъ вѣстока придоша въ иероуслимъ (Остр. Єв.). ꙗко приклоучшоу са дньи потрѣбноу. егда иродъ рождѣствоу своему вечерѣ творѣаше (Мар. Єв.). съпаштемъ же чкомъ. приде врагъ его ꙗко всѣ плѣвелъ по срѣдѣ пышеница ꙗко отиде (Зограф. Єв.).

❖ начинажштемъ же семъ бивати. въсклоните са и въдвигните главы ваша (Мар. Єв.). да пришьдъшоу и тлѣнжвѣшоу абѣе отъврѣзжтъ емоу (Зограф. Єв.). по вса дньи сжштю ми съ вами въ цркве не простѣрѣсте ржкъ на ма (Мар. Єв.). толика же знамениа сътворшоу кмоу прѣдъ ними не вѣроваахъ въ нь (Остр. Єв.).

ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ

1. Из збірника Л.Г. Гнатюк виконайте вправи: 3 (ст. 165), 4 (ст. 166).

2. У поданих прикладах визначте типи односкладних речень.

и беж нечего нисесо же не бысть (Ас. Єв.). сѣаго івана златоустааго слово на благовѣшение богородици (Супр.). ꙗко несть неправды въ немъ (Мар. Єв.). не бѣ има мѣста въ обитѣли (Мар. Єв.). не възможно ксть въходити женѣ въ монастырь (Супр.). несть бо дхъ въ оустѣхъ ихъ (Сін. пс.). лѣпо имъ бѣ женож повѣжденомъ быти (Супр.). егда молиши са не бжди тако и лицемѣри (Сав. кн.). слышасте ꙗко речено быс. око за око и зжбъ за зжбъ (Мар. Єв.). не дадите сѣаго псомъ ни помѣтаите бисѣрь вашихъ прѣдъ свинѣми (Мар. Єв.). оци наши ꙗса маннж въ поустыни. ꙗко же естъ писано (Ас. Єв.). аште достоитъ въ сжботы добро творити (Зограф. Єв.). аше ми са ключитъ съ товож оумрѣти. не отвыргъ са тебе (Сав. кн.). аще възможно ксть. да мимо идетъ отъ мене чаша си (Остр. Єв.).

**Тема 14 – 15: Основні засади класифікації
старослов'янських пам'яток. Старослов'янські пам'ятки
української редакції**

1. Старослов'янські пам'ятки болгаро-македонського походження.
2. Старослов'янські пам'ятки моравської редакції.
3. Старослов'янські пам'ятки паннонської або словінської редакції.
4. Старослов'янські пам'ятки російської редакції. Старослов'янські пам'ятки сербо-хорватської редакції.
5. Жанрові різновиди старослов'янських пам'яток української редакції.
6. Методика організації проєктної та дослідницької роботи учнів на основі опрацювання різних типів історичних джерел.

Основна література

Підручники

- Белей Любомир. Курс старослов'янської мови: Вступ. Писемність. Пам'ятки. Лексикологія. Тексти. Ч. I. Ужгород, 2012. 137 с.
- Белей Любомир. Не минаючи ані титли... Лінгвобіографія старослов'янської мови. Київ: Темпора, 2015. 256 с.
- Станівський М.Ф. Старослов'янська мова. Львів: Вид-во Львівського університету, 1964. 470 с.
- Станівський М.Ф. Старослов'янська мова. Київ: Вища школа, 1983. 262 с.
- Царалунга І. Б. Старослов'янська мова: навчальний посібник. Львів: «Новий Світ», 2000, 2007. 186 с. URL: <http://elar.khmnu.edu.ua/jspui/handle/123456789/4579>

- Скаб М. Церковнослов'янська мова української редакції: Історія виникнення та функціонування, графіка, орфографія, фонетика, лексика. Чернівці: Видавничий дім «РОДОВІД», 2014. 340 с.
- Скаб М. В. Церковнослов'янська мова української редакції: морфологія, синтаксис, історія перекладів та виправлень. Чернівці: Видавничий дім «РОДОВІД», 2018. 284 с.

Лексикографічні джерела

- Белей Л., Белей О. Старослов'янсько-український словник. Львів: Свічадо, 2001. 332 с.; Старослов'янська парадигматика у таблицях.
- Історія української мови: словник-довідник / ідея, упорядкування та окремі статті В.В. Денисюка. Умань: Візаві, 2013. 387 с.
- Белей Любомир [Електронний ресурс]: до 60-річчя від дня народж.: біобібліогр. покажч. / Департамент культури, національностей та релігій Закарпат. облдержадмін.; КЗ «Закарпат. обл. універс. наук. б-ка ім. Ф. Потушняка» Закарпат. облради; уклад.: М.Б. Бадида, О.Д. Гаврош, І.В. Когутич-Гаврош; передм.: А. Вегеш, О. Лавер; ред. І. В. Когутич-Гаврош; відп. за вип. О. А. Канюка. Ужгород, 2022. 112 с.
- Українська мова: Енциклопедія. Київ: Вид-во «Українська енциклопедія» ім. М.П. Бажана, 2004. 824 с.

Хрестоматії

- Німчук В.В. Хрестоматія з історії української мови X – XIII ст. Київ – Житомир: 2015. 349 с.
- Огієнко І. Пам'ятки старослов'янської мови X – XI віків. Історичний, лінгвістичний і палеографічний огляд з повною бібліографією та альбомом 155 знімків з пам'яток з кирилівською транскрипцією. Варшава: 1919. 491 с.

Огієнко І. Пам'ятки старослов'янської мови X–XI віків. Історія церковнослов'янської мови Том 5. Найважливіші пам'ятки церковнослов'янської мови. Варшава: Друкарня Синодальна, 1929. 493 с.

URL:https://chtyvo.org.ua/authors/Ohiyenko_Ivan/Pamiatky_staroslovianskoi_movy_X__XI_vikiv_I_storiia_tserkovnoslovianskoi_movy_Tom_5/

Додаткова література

1. Белей Л.О. Слов'янська місія. *Український тиждень*. 2010. № 21. URL: <http://tyzhden.ua/Publication/3616>
2. Белей Л. Лекція «Походження української мови». *Тиса 1. Студія Експеримент та УжНУ*. Випуск 13 (04.04. 2015) URL: <https://www.youtube.com/watch?v=RVO@KLtZ238&t=16s>
3. Белей Л. «Русинський» сепаратизм: націєтворення in vitro. Київ: Темпора, 2017. 392 с.
4. Біленька-Свистович Л. В., Рибак Н. Р. Церковнослов'янська мова: підручник зі словником : понад 3500 слів. Київ: Криниця, 2000. 335 с.
5. Вегеш А., Лавер О. Видатний учений із серцем публіциста. Любомир Белей [Електронний ресурс]: до 60-річчя від дня народж.: біобібліогр. покажч. / Департамент культури, національностей та релігій Закарпат. облдержадмін.; КЗ «Закарпат. обл. універс. наук. б-ка ім. Ф. Потушняка» Закарпат. облради; уклад.: М. Б. Бадида, О.Д. Гаврош, І.В. Когутич-Гаврош; передм.: А. Вегеш, О. Лавер; ред. І.В. Когутич-Гаврош; відп. за вип. О.А. Канюка. Ужгород, 2022. С. 6 – 12.
6. Висоцький С.О. Київська писемна школа X – XII ст. (До історії української писемності) Львів – Київ – Нью-Йорк: В-во М. П. Коця, 1998.
7. Висоцький С.О. Писемність. Освіта. *Історія української культури*. Київ: 2001. Розділ 9. *Київська Русь*. URL: <http://litopys.org.ua/istkult/ikult.htm>
8. Власто А.П. Запровадження християнства у слов'ян. Вступ до середньовічної історії слов'янства. Київ: 2004.
9. Грушевський М. Історія України-Руси: В 11-ти т. Т.1. Київ: Наукова думка, 1994.
10. Дворнік Ф. Слов'яни в європейській історії та цивілізації. Київ: 2000. URL: <http://litopys.org.ua/dvornik/dv.htm>
11. Дзюба О.М. Ізборник 1073. *Енциклопедія історії України: у 10 т. / редкол.: В.А. Смолій (голова) та ін.; Інститут історії України НАН України*. Київ: Наукова думка, 2005. Т. 3: Е – Й. С. 420.
12. Корнієнко В. Населення Київської держави розмовляло староукраїнською мовою. *Радіо «Свобода»*. 01 березня 2020.
13. Корпус графіті Софії Київської (XI – початок XVIII ст.). Частина VII, том II: Західна внутрішня галерея / В.В. Корнієнко. Київ, 2017. 352 с. (Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України)
14. Костюк Богдана. Графіті Софії Київської свідчать про тисячолітню давність української мови. Але екскурсантам це не кажуть. *РадіоСвобода*, 30 березня 2019 URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/29847400.html>
15. Куземська Г. Якою мовою молилася давня Україна: Правила української транслітерації церковнослов'янських текстів. Київ: КЖД «Софія», 2012. 112 с.
16. Лавер О. Любомир Омелянович Белей в історії українського мовознавства. *In memoriam: Любомир Белей (1962 – 2018). Збірник наукових праць / За ред. Л. Белея*. Ужгород: Видавництво «Карпатська вежа», 2022. С. 7 – 27.
17. Мойсієнко В.М. Кирилична частина Реймського Євангелія – важлива пам'ятка давньоруськоукраїнської книжної писемності. *Реймське Євангеліє. Видання факсимільного типу. Дослідження: у 2 т.* Київ: Горобець, 2019. Т. 2. С. 68 - 91
18. Німчук В.В. Глаголичні пам'ятки. *Енциклопедія історії України: Т. 2: К., 2004.* URL: http://www.history.org.ua/?termin=Glagolychni_pamyatky
19. Німчук В.В. Київські глаголичні листки. Київ: Наукова думка, 1983. 141 с.

20. Німчук В.В. Правила видання пам'яток, писаних українською мовою та церковнослов'янською української редакції. Київ: Інститут української археографії та джерелознавства ім. М.С. Грушевського НАН України; Інститут української мови, 1995. 35 с.
21. Русяєва А.С. Графіті [Електронний ресурс]. *Енциклопедія історії України*: Т. 2: Г-Д / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. Київ: В-во «Наукова думка», 2004. 688 с. URL: <http://www.history.org.ua/?termin=Grafiti>]

ТЕСТОВІ ПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ, УЗАГАЛЬНЕННЯ Й СИСТЕМАТИЗАЦІЇ ЗНАНЬ

- 1. Поняття ‘пам’ятка старослов’янської мови’ – це:**
- A. різні за формою, обсягом та змістом вияви найбільш давніх видів писемності, стародавні рукописні тексти
 - B. епічний прозовий твір
 - C. історичні твори, в яких розповідь велася за роками («літами»)
 - D. стародруки
- 2. Митрополит Іларіон видав свій переклад Біблії**
- A. 1962 року
 - B. 1945 року
 - C. 1991 року
 - D. 1954 року
- 3. Хто уклав хрестоматію «Український «Отче наш»»:**
- A. В.В.Німчук, Г.В.Воронич
 - B. В.В.Німчук, Н.В.Пуряєва;
 - C. В.М.Русанівський, О.О.Тараненко
 - D. І. Огієнко, П.Куліш
- 4. Хто ініціював масспектрометричний аналіз та мікроскопічне дослідження чорнил пам’ятки для встановлення автентичності Київських глаголичних листків?**
- A. Й. Хамм
 - B. В. Ганка
 - C. С.О. Висоцький
 - D. В.В. Німчук
- 5. Київські пам’ятки-графіті XI–XII ст. всебічно долідив і описав**
- A. С.О. Висоцький
 - B. М.Ф. Станівський
 - C. М.Ю. Брайчевський
 - D. А.П. Власто
- 6. Класифікацію старослов’янських пам’яток за графікою виконання найповніше подано в рядку**

- A. глаголичні, кириличні, латинографічні, латинографічно-глаголичні, кирилично-глаголичні
- B. кириличні, глаголичні, латино-кириличні, глаголично-кириличні
- C. глаголичні, кириличні, латинографічні, глаголично-кириличні
- D. кириличні, глаголичні, латинографічні, латино-кириличні

7. Назва пам'ятки Зографське Євангеліє мотивована

- A. назвою місця, де знайдено пам'ятку
- B. назвою місця, де зберігалася пам'ятка
- C. назвою місця, де зараз зберігається пам'ятка
- D. назвою місця, де пам'ятку було створено

8. Поради: «Не говоріть дитині, що вона сказала неправильно. Ні, ви підкресліть, що вона сказала добре, гарно, по-нашому, як тато й мама говорять, як усі люди в нашому краї говорять. Але по-літературному буде не так» належать видатному українському мовознавцю:

- A. В.В. Німчуку
- B. Л.О. Белею
- C. П.Л. Гриценку
- D. Г.П. Півтораку

9. Давньоукраїнську пам'ятку Остромирове Євангелії названо

- A. за іменем особи, яка знайшла пам'ятку
- B. за іменем особи, яка зберігала пам'ятку
- C. за іменем замовника
- D. за іменем переписувача

10. Де переписували та оздоблювали Остромирове Євангеліє?

- A. у Києві
- B. у Москві
- C. у Новгороді
- D. у Константинополі

11. Замовник Остромирового Євангелія був родом

- A. з київського боярського роду
- B. з московського роду
- C. з новгородського княжого роду
- D. з Константинополя

12. Переписувач Остромирового Євангелія, дяк Григорій походив з

- A. Київщини
- B. Новгорода
- C. Москви
- D. Константинополя

13. Найдавніші старослов'янські пам'ятки датують

- A. IV ст. н. е.
- B. другою половиною VII ст.
- C. другою половиною X ст.
- D. другою половиною IX ст.

14. До найдавніших старослов'янських пам'яток української редакції належать

- A. Київські глаголичні листки, Савина книга
- B. Остромирове Євангеліє, Архангельське Євангеліє
- C. Супральський рукопис, Реймське Євангеліє
- D. Зографське Євангеліє, Збірник Святослава 1076 р.

15. Реймське Євангеліє за графікою виконання належить до пам'яток

- A. кириличних
- B. глаголичних
- C. латинографічних
- D. кирилично-глаголичних

16. До старослов'янських пам'яток виконаних глаголицею належать

- A. Напис царя Самуїла,
- B. Київські глаголичні листки, Празькі уривки
- C. Фрейзінгенські уривки, Маріїнське Євангеліє
- D. Охридські листки, Супральський кодекс

17. За сучасними лінгвістичними критеріями (класифікація Л.О. Белея) старослов'янські пам'ятки поділяти на редакції

- A. староболгарська, моравсько-чеська, сербська, словенська, або паннонська, давньоруська
- B. болгаро-македонська, моравська, сербо-хорватська, паннонська, або словінська, русько-українська, російська
- C. моравська, болгарська, македонська, хорватська, східнослов'янська
- D. македонська, давньоруська, староболгарська, моравська, чеська, словацька

18. Мовні особливості старослов'янських пам'яток болгаро-македонської редакції наведено в рядку

- A. вживання о замість ж (отрова замість жтрова); спорадичне зникнення секундарного л на межі кореня і суфікса (земья замість земля); поодинокі приклади дії закону В.Ягіча)
- B. вживання з замість жд (< *dj) та ц замість шт (< *tj): подазь, такозе, тозе, об'ѣц'ѣниѣ, помоцьж, просѣце; збереження прасл. сполуки *dl: моудитвами, св'ѣтидльна

С. у кінці складу на місці **в** вживаються **оу (у)**: **праоуда, аугоуста,** плування ненаголошених **є** та **и**: **оучетеля, вѣроуимъ;** ненаголошений [о] позначається літерою **оу(у)**: **оусквърнилъса, оудолѣваа**

19. Мовні особливості старослов'янських пам'яток русько-української редакції наведено в рядку

А. замість **ѣ** вживається **и**: **досели** замість **доселѣ,** **двѣ** ризи замість **дѣвѣ** **рѣзи**; [е] після шиплячих переходить в [о]: **чоловѣка;** сплутування **ы** та **и**: **рибы-рыбы;** поява протетичного **и** у словах з ініціальною групою приголосних: **илъжи;** закінчення **-ови** у формах давального відмінка одн. іменників чол. р.

В. вживання **з** замість **жд** (< *dj) та **ц** замість **шт** (< *tj): **подазь, такозе;** збереження прасл. сполуки *dl: **модлитвами, свѣтидльна;**

С. чітко відбито закон Ягича; літери на позначення носових вживаються правильно; зміна сильних **ъ** та **ь** на голосні **о** та **е** засвідчена спорадично; багато неперекладених грецьких слів

20. Працю «Правила видання пам'яток, писаних українською мовою та церковнослов'янською української редакції» уклад

А. І. Огієнко

В. А. Кримський

С. В.В. Німчук

Д. С.О. Висоцький

ВАРІАНТИ КОНТРОЛЬНОЇ РОБОТИ

ВАРІАНТ 1

1. Яку семантику виражали повні прикметники? Наведіть приклад.
2. Визначте рід і тип відмінювання за давньою основою поданих іменників. Назвіть детермінатив кожного іменника.

сестра, ликъ (хор, торжество), краль (король)

3. Встановіть розряд поданих займенників. Доберіть до них українські відповідники.

вашъ, ти, нѣкыи

4. Подані дієслова поставте у форму 1 та 3 особи однини теперішнього часу. Встановіть клас наведених дієслів. У тематичних дієсловах виділіть тематичний суфікс.

владати, вѣрити, быти

5. Зробіть морфологічний аналіз підкреслених слів (визначте їх основні граматичні значення)

выше того кѣтъ закона тѣлеснакго.

ВАРІАНТ 2

1. За допомогою яких займенників утворювались повні форми прикметників? Наведіть приклади.

2. Визначте рід і тип відмінювання за давньою основою поданих іменників. Назвіть детермінатив кожного іменника.

апостоликъ (папа), има, кѣнигъчи (книжник, учитель)

3. Встановіть розряд поданих займенників. Доберіть до них українські відповідники.

какъ, вьсь, кликъ (-о, -а)

4. Подані дієслова поставте у форму 1 та 3 особи однини теперішнього часу. Встановіть клас наведених дієслів. У тематичних дієсловах виділіть тематичний суфікс.

въскрѣсити, нести, раздвигнѣти (відкривати)

5. Зробіть морфологічний аналіз підкреслених слів (визначте їх основні граматичні значення)

повѣдатель кѣтъ на вьсакъ неприазнь ноцѣнжѣ.

ВАРІАНТ 3

1. Назвіть засоби вираження середнього роду в старослов'янських іменниках. Наведіть приклади.

2. Визначте рід і тип відмінювання за давньою основою поданих іменників. Назвіть детермінатив кожного іменника.

ношть, апостола (проповідниця), балии

3. Встановіть розряд поданих займенників. Доберіть до них українські відповідники.

се, нѣколикъ, чьто

4. Подані дієслова поставте у форму 1 та 3 особи однини теперішнього часу. Встановіть клас наведених дієслів. У тематичних дієсловах виділіть тематичний суфікс.

привавляти, плести, влачити

5. Зробіть морфологічний аналіз підкреслених слів (визначте їх основні граматичні значення)

даждь ми достоинъжъ часть имѣннѣа.

ВАРІАНТ 4

1. Які іменники старослов'янської мови мали граматичне значення чоловічого роду? Назвіть засоби вираження чоловічого роду у старослов'янських іменниках. Наведіть приклади.

2. Визначте рід і тип відмінювання за давньою основою поданих іменників. Назвіть детермінатив кожного іменника.

господыни, апостолъ, раи

3. Встановіть розряд поданих займенників. Доберіть до них українські відповідники.

чьн - чин (-к, -а), себе, нѣкакъ

4. Подані дієслова поставте у форму 1 та 3 особи однини теперішнього часу. Встановіть клас наведених дієслів. У тематичних дієсловах виділіть тематичний суфікс.

коупити, отърешти, прятати (придушувати, заборонювати)

5. Зробіть морфологічний аналіз підкреслених слів (визначте їх основні граматичні значення)

добрыи пастоухъ пристъпи къ стадоу.

ВАРІАНТ 5

1. Які засоби вираження мали старослов'янські іменники жіночого роду? Наведіть приклади.

2. Визначте рід і тип відмінювання за давньою основою поданих іменників. Назвіть детермінатив кожного іменника.

грѣдостъ, ланни - алънии, лилия

3. Встановіть розряд поданих займенників. Доберіть до них українські відповідники.

къто, си, та

4. Подані дієслова поставте у форму 1 та 3 особи однини теперішнього часу. Встановіть клас наведених дієслів. У тематичних дієсловах виділіть тематичний суфікс.

оправдати, расѣштити, плести

5. Зробіть морфологічний аналіз підкреслених слів (визначте їх основні граматичні значення)

и былъ кси съ исоусомъ галилѣискимъ.

ВАРІАНТ 6

1. На які підгрупи поділяються вказівні займенники?

2. Визначте рід і тип відмінювання за давньою основою поданих іменників. Назвіть детермінатив кожного іменника.

кравин (кошик, скринька), **голжвъ**, **ангелъ**

3. Встановіть лексико-семантичний розряд наведених прикметників (якісні, відносні чи присвійні). Доберіть до них українські відповідники.

вѣднъ, **адамовъ**, **оутрнъ**, **поганьскъ**, **кожанъ**

4. Подані дієслова поставте у форму 1 та 3 особи однини теперішнього часу. Встановіть клас наведених дієслів. У тематичних дієсловах виділіть тематичний суфікс.

пешти, **видѣти**, **привѣгнжти** (*прибігти*)

5. Зробіть морфологічний аналіз підкреслених слів (визначте їх основні граматичні значення)

подовбно естъ .. . зрѣноу горюшѣноу еже възъмъ чловѣкъ въсѣѣ на селѣ своємъ (Зограф. Єв.).

ВАРІАНТ 7

1. Назвіть усі предметно-особові займенники старослов'янської мови. Яке значення вони виражали?

2. Визначте рід і тип відмінювання за давньою основою поданих іменників. Назвіть детермінатив кожного іменника.

вѣтти (промовець, оратор), **пѣтъ** (дорога), **дѣсница** (правиця)

3. Встановіть лексико-семантичний розряд наведених прикметників (якісні, відносні чи присвійні). Доберіть до них українські відповідники.

злачьнъ, **дроужьнъ**, **сыновьнъ**, **милъ**, **братьскъ**

4. Подані дієслова поставте у форму 1 та 3 особи однини теперішнього часу. Встановіть клас наведених дієслів. У тематичних дієсловах виділіть тематичний суфікс.

сѣнжти, **стрѣляти**, **грести** (*іти, приходити*)

5. Зробіть морфологічний аналіз підкреслених слів (визначте їх основні граматичні значення)

иже во аште имать. дастъ сѧ емоу. а ижь не имать. отыметъ сѧ отъ н'его.

ВАРІАНТ 8

1. Назвіть усі присвійні займенники старослов'янської мови. Які граматичні категорії вони мали.

2. Визначте рід і тип відмінювання за давньою основою поданих іменників. Назвіть детермінатив кожного іменника.

МИЛОСТЬ, МИЛОСТЫНИ, КРЪВЬ

3. Встановіть лексико-семантичний розряд наведених прикметників (якісні, відносні чи присвійні). Доберіть до них українські відповідники.

ДОМОВИТЪ, ЖЕСТОКЪ, ДОСТОИНЪ, АВРААМЪ, КРАТЪКЪ

4. Подані дієслова поставте у форму 1 та 3 особи однини теперішнього часу. Встановіть клас наведених дієслів. У тематичних дієсловах виділіть тематичний суфікс.

СОУШИТИ, СТЪПАТИ, ПРАСТИ (прясти)

5. Зробіть морфологічний аналіз підкреслених слів (визначте їх основні граматичні значення)

И НЕ ВЪВЕДИ НАСЪ ВЪ ИСКОУШЕНИК. НЪ ИЗБАВИ НЫ Ѡ ЛЖКАВААГО.

ВАРІАНТ 9

1. До якої відміни (основи) належали іменники з детермінативом **-амъ?** Наведіть приклади.

2. Визначте рід і тип відмінювання за давньою основою поданих іменників. Назвіть детермінатив кожного іменника.

БЛАГОСТЫНИ, ПЪСНЬ, АРХИСТРАТИГЪ

3. Встановіть лексико-семантичний розряд наведених прикметників (якісні, відносні чи присвійні). Доберіть до них українські відповідники.

КРЪПЪКЪ, ТЪЖЪКЪ, ВОКВОДИНЪ, ЛЮДСЪКЪ, ДЪТЬСЪКЪ

4. Подані дієслова поставте у форму 1 та 3 особи однини теперішнього часу. Встановіть клас наведених дієслів. У тематичних дієсловах виділіть тематичний суфікс.

РАСТИ, ОПРАВДАТИ, ВЪСКРЪСНЪТИ.

5. Зробіть морфологічний аналіз підкреслених слів (визначте їх основні граматичні значення)

ЧЪТО ИШТЕТЕ ЖИВАГО СЪ МРЪТЪВЫМИ.

ВАРІАНТ 10

1. До якої відміни (основи) належали іменники з детермінативом **-омъ?** Наведіть приклади.

2. Визначте рід і тип відмінювання за давньою основою поданих іменників. Назвіть детермінатив кожного іменника.

РАВЫНИ, БЛАГО, КРАН

3. Встановіть лексико-семантичний розряд наведених прикметників (якісні, відносні чи присвійні). Доберіть до них українські відповідники.

ЛЪНІАНЪ, ВОШТАНЪ, ГОРЬКЪ, ИЛИНЪ, РАВЪНЪ

4. Подані дієслова поставте у форму 1 та 3 особи однини теперішнього часу. Встановіть клас наведених дієслів. У тематичних дієсловах виділіть тематичний суфікс.

БЪРАТИ, ПРОКЛАТИ, ВИДЪТИ

5. Зробіть морфологічний аналіз підкреслених слів (визначте їх основні граматичні значення)

И МНОГЪ НАРОДЪ ОТЪ ГАЛІЛЕЯ ПО Н'ЕМЪ ИДОША (Зограф. Єв.).

ВАРІАНТ 11

1. До якої відміни (основи) належали іменники з детемінативом **-ЪМЪ?** Наведіть приклади.

2. Визначте рід і тип відмінювання за давньою основою поданих іменників. Назвіть детемінатив кожного іменника.

КОРАБЪЧИН (МОРЯК), СОЛЬ, БЛАГОДАВЕЦЬ

3. Встановіть лексико-семантичний розряд наведених прикметників (якісні, відносні чи присвійні). Доберіть до них українські відповідники.

СЛЪПЪ, ХРОМЪ, ПЕТРОВЪ, ОСТРЪ, НЕБЕСЬСКЪ

4. Подані дієслова поставте у форму 1 та 3 особи однини теперішнього часу. Встановіть клас наведених дієслів. У тематичних дієсловах виділіть тематичний суфікс.

СТРЪЛИТИ, ВИТАТИ, ПАСТИ

5. Зробіть морфологічний аналіз підкреслених слів (визначте їх основні граматичні значення)

КЪТО ЄСТЬ МАТИ МОЪ. И КЪТО СЪТЪ БРАТРИЪ МОЪ (Зограф. Єв.).

ВАРІАНТ 12

1. До якої відміни (основи) належали іменники з детемінативом **-ЪМЪ?** Наведіть приклади.

2. Визначте рід і тип відмінювання за давньою основою поданих іменників. Назвіть детемінатив кожного іменника.

ЛОВЪЧИН, ПАМАТЬ, ДЕСАТИНА

3. Встановіть лексико-семантичний розряд наведених прикметників (якісні, відносні чи присвійні). Доберіть до них українські відповідники.

НЪМЪ, ЛЪСТИВЪ, КРЪВОТОЧИВЪ, МАРИНЪ, РЪВЪНИВЪ

4. Подані дієслова поставте у форму 1 та 3 особи однини теперішнього часу. Встановіть клас наведених дієслів. У тематичних дієсловах виділіть тематичний суфікс.

СОУГОВИТИ, ВЪДЪВТИ, ДЪХНЯТИ

5. Зробіть морфологічний аналіз підкреслених слів (визначте їх основні граматичні значення)

ЧЬТО СЖТЬ СЛОВЕСА (Сав. кн.).

ВАРІАНТ 13

1. До якої відміни (основи) належали іменники з детемінативом **-ЪВАМЪ?** Наведіть приклади.

2. Визначте рід і тип відмінювання за давньою основою поданих іменників. Назвіть детермінатив кожного іменника.

БОУКЫ, САМЪЧИИ (управитель), **ДАРЪ**

3. Встановіть лексико-семантичний розряд наведених прикметників (якісні, відносні чи присвійні). Доберіть до них українські відповідники.

МЪЧАЛИВЪ, ЛЬВОВЪ, БОГАТЪ, ИМЕНИТЪ, ШИРОКЪ

4. Подані дієслова поставте у форму 1 та 3 особи однини теперішнього часу. Встановіть клас наведених дієслів. У тематичних дієсловах виділіть тематичний суфікс.

ВЪСКРСАТИ, СЪЖПИТИ, ЗЪВАТИ

5. Зробіть морфологічний аналіз підкреслених слів (визначте їх основні граматичні значення)

ЧЛОВЪКЪ ЕТЕРЪ ВЪ БОГАТЪ. ИЖЕ ИМЪАШЕ ПРИСТАВЪНИКЪ. И ТЪ ОКЛ'ЕВѢТАНЪ ВЪСТЪ КЪ Н'ЕМОУ (Зограф. Єв.).

ВАРІАНТ 14

1. До якої відміни (основи) належали іменники з детемінативом **-ТЪРЬМЪ?** Наведіть приклади.

2. Визначте рід і тип відмінювання за давньою основою поданих іменників. Назвіть детермінатив кожного іменника.

КАПЛЯ, ГОСТЪ, ЧЮДО

3. Від наведених коротких прикметників утворіть повні.

БЛАГЪ, БЛАГА, БЛАГО

БЛАЖДЪНЪ БЛАЖДЪНА, БЛАЖДЪНО

4. Подані дієслова поставте у форму 1 та 3 особи однини теперішнього часу. Встановіть клас наведених дієслів. У тематичних дієсловах виділіть тематичний суфікс.

ПРАШТАТИ, РАСЪКАТИ, РЪВАТИ

5. Зробіть морфологічний аналіз підкреслених слів (визначте їх основні граматичні значення)

ВЫСТЪ ЧЛОВѢКЪ ПОСЪЛАНЪ ОТЪ БОГА. ИМА ЕМОУ ИОАНЪ. СЪ ПРИДЕ ВЪ СЪВѢДѢТЕЛЬСТВО (Зограф. Єв.).

ВАРІАНТ 15

1. Які іменники мали твердий і м'який тип відмінювання? Наведіть приклади.

2. Визначте рід і тип відмінювання за давньою основою поданих іменників. Назвіть детермінатив кожного іменника.

ПИШТА, ДЛАНЬ (долоня), **РОИ** (натовп)

3. Від наведених коротких прикметників утворіть повні.

БЛАГОДАТЪНЪ, БЛАГОДАТЪНА, БЛАГОДАТНО

БЕШТЬСТЪНЪ, БЕШТЬСТЪНА, БЕШТЬСТЪНО

4. Подані дієслова поставте у форму 1 та 3 особи однини теперішнього часу. Встановіть клас наведених дієслів. У тематичних дієсловах виділіть тематичний суфікс.

КЫПѢТИ, КОУПОВАТИ, ГАСИЖТИ

5. Зробіть морфологічний аналіз підкреслених слів (визначте їх основні граматичні значення)

ВЪ ЖЕ СОВОТА ВЪ ТЪ ДЪНЬ (Мар. Єв.)

ВАРІАНТ 16

1. Опишіть, як встановити граматичне значення роду для старослов'янських іменників із закінченням **-Ъ**.

2. Визначте рід і тип відмінювання за давньою основою поданих іменників. Назвіть детермінатив кожного іменника.

ПОУСТЫНИ, СКРЪБЪ, АГНЕЦЪ (агнець)

3. Від наведених коротких прикметників утворіть повні.

БЕЗАКОНЪНЪ, БЕЗАКОНЪНА, БЕЗАКОННО

БЕЗОУМЪНЪ, БЕЗОУМЪНА, БЕЗОУМНО

4. Подані дієслова поставте у форму 1 та 3 особи однини теперішнього часу. Встановіть клас наведених дієслів. У тематичних дієсловах виділіть тематичний суфікс.

ИСКАИЖТИ, ВОДИТИ, ГЖСТИ (*грати на струнному інструменті, гудіти*)

5. Зробіть морфологічний аналіз підкреслених слів (визначте їх основні граматичні значення).

МОЛЮ ТИ СЯ. ДА НЕ СЪМЖШТАЕТЪ СЯ СРЪДЦЕ ВАШЕ.

Тематика презентацій до розділу «Пам'ятки старослов'янської мови»

1. Іван Огієнко та його проєкт дванадцятитомного видання «Старослов'янська мова».
2. В.В.Німчук і методика вивчення історії старослов'янської (церковнослов'янської) та української мови.
3. С.В. Висоцький – дослідник київських графіті.
4. Графіті як джерело історичних, культурних і мовознавчих студій. Графіті Софії Київської.
5. Остромирове Євангеліє в українських та російських джерелах.
6. Остромирове Євангеліє: історія виникнення і зберігання.
7. Підпис Анни Ярославівни.
8. Реймське Євангеліє – пам'ятка давньоукраїнського книжкового мистецтва.
9. Мовні особливості Реймського Євангелія (на матеріалі статті В.М. Мойсієнка).
10. Написи на княжих монетах.
11. Мозаїчний напис у соборі Михайлівського Золотоверхого монастиря.
12. Збірник Святослава 1073 р.
13. Руська правда XI – XII ст.
14. Зографське Євангеліє.
15. Маріїнське Євангеліє.
16. Савина книга.

ПЕРЕЛІК ПИТАНЬ ДО ІСПИТУ

1. Місце і статус старослов'янської мови серед інших слов'янських мов.
2. Культурно-історичні передумови виникнення старослов'янської мови. Діяльність св. Кирила та Мефодія у Моравії.
3. Св. Кирило та Мефодій та Україна: міфи і реальність.
4. Діалектна основа старослов'янської мови.
5. Старослов'янські азбуки. Культурно-історичні передумови появи кирилиці. Проблема авторства і давності старослов'янських азбук.
6. Звукове і числове значення букв кирилиці. Діакритичні знаки.
7. Система вокалізму старослов'янської мови. Походження голосних праслов'янської мови.
8. Загальна характеристика голосних старослов'янської мови.
9. Методика визначення позиції голосних [ь], [ъ] .
10. Система консонантизму старослов'янської мови. Загальна характеристика приголосних старослов'янської мови.
11. Складотворчі сонорні звуки в старослов'янській мові та методика їх визначення.
12. Закон відкритого складу. Тенденція до висхідної звучності складів.
13. Рефлексія сполук *tort, *tolt, *tert, *telt; *ort, *olt.
14. Результат змін *dl, *tl. Доля гемінат.
15. Пом'якшення приголосних з *j. Доля звукосполук *zj, *sj; *nj, *rj, *lj; «губний +*j».
16. Перше перехідне пом'якшення.
17. Друге перехідне пом'якшення; рефлексія звукосполук *gv, *kv.
18. Третя палаталізація.
19. Доля звукосполук *dj, *tj.
20. Іменник. Система граматичних категорій іменника. Методика визначення роду іменників.
21. Давні основи іменників, або детермінативи. Методи визначення давніх основ іменників.
22. Словозміна іменників.
23. Займенник. Граматичні категорії займенника.
24. Розряди займенників. Особові, родові та безособово-безродові займенники.
25. Відмінювання особових та зворотного займенників.
26. Відмінювання родових займенників.
27. Відмінювання безособово-безродових займенників.
28. Прикметник. Становлення прикметника як частини мови. Якісні, відносні та присвійні прикметники.
29. Короткі прикметники та їх відмінювання.
30. Повні прикметники, їх творення та відмінювання.
31. Ступені порівняння прикметників.
32. Числівник. Становлення числівника як частини мови. Розряди числівників. Кількісні числівники та їх відмінювання. Дробові, розподільні числівники.

33. Порядкові числівники, їх творення та відмінювання.
34. Дієслово. Система граматичних категорій дієслова. Дві дієслівні основи. Класи дієслів.
35. Теперішній час.
36. Минулі часи.
37. Майбутні часи.
38. Іменні форми дієслова.
39. Засади класифікації старослов'янських пам'яток.
40. Старослов'янські пам'ятки русько-української редакції.
41. Старослов'янські пам'ятки болгаро-македонського походження.
42. Лексика старослов'янської мови.
43. Вплив старослов'янської мови на сучасні слов'янські мови. Старослов'янізми.
44. Старослов'янська лексикографія.

СПИСОК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

Умовні скорочення назв старослов'янських рукописів

Ассем. Єв. – Ассеманієве Євангеліє

Зб. Клоца – Збірник Клоца

Зоґр. Єв. – Зоґрафське Євангеліє

Єв. І. – Євангеліє від Івана

Мар. Єв. – Маріїнське Євангеліє

Остр. Єв. – Остромирове Євангеліє

Сав. кн. – Савина книга

Сін. пс. – Сінайський псалтир

Сін. тр. – Сінайський требник

Умовні скорочення назв мов

англ. – англійська

болг. – болгарська

вірм. – вірменська

вл. – верхньолужицька

гот. – готська

грец. – грецька

дангл. – давньоанглійська

двн. – давньоверхньонімецька

дінд. – давньоіндійська

длит. – давньолитовська

дпрус. – давньопруська

ест. – естонська

іє. – індоєвропейські мови

ірл. – ірландська

лат. – латинська

лит. – литовська

лтс. – латиська

нл. – нижньолужицька

нвн. – нововверхньонімецька

нім. – німецька

псл. – праслов'янська

пол. – польська

прус. – пруська

сл. – словацька

стсл. – старослов'янська

схв. – сербоховатська³

укр. – українська

чес. – чеська

³ Термін 'схв. – сербоховатська' однозначно застарілий, але мусимо його використовувати відповідно до термінології Етимологічного словника української мови, яким послуговуємося в посібнику.

РЕКОМЕНДОВАНІ ДЖЕРЕЛА ІНФОРМАЦІЇ

Основна література

Підручники

- Белей Любомир. Курс старослов'янської мови: Вступ. Писемність. Пам'ятки. Лексикологія. Тексти. Ч. І. Ужгород, 2012. 137 с.
- Белей Любомир. Не минаючи ані титли... Лінгвобіографія старослов'янської мови. Київ: Темпора, 2015. 256 с.
- Станівський М.Ф. Старослов'янська мова. Львів: Вид-во Львівського університету, 1964. 470 с.
- Станівський М.Ф. Старослов'янська мова. Київ: Вища школа, 1983. 262 с.
- Царалунга І. Б. Старослов'янська мова: навчальний посібник. Львів: «Новий Світ», 2000, 2007. 186 с. URL: <http://elar.khmnu.edu.ua/jspui/handle/123456789/4579>

- Скаб М. Церковнослов'янська мова української редакції: Історія виникнення та функціонування, графіка, орфографія, фонетика, лексика. Чернівці: Видавничий дім «РОДОВІД», 2014. 340 с.
- Скаб М. В. Церковнослов'янська мова української редакції: морфологія, синтаксис, історія перекладів та виправлень. Чернівці: Видавничий дім «РОДОВІД», 2018. 284 с.

ВІДЕОЛЕКЦІЯ

*Белей Л. О. Старослов'янська: життя і народження: відеолекція / УТ 1, Суспільний університет, 26 січня 2017 року. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=j2HFxtHUVeQ>
URL: <https://bit.ly/3IxQsXb>

Лексикографічні джерела

- *Белей Л., Белей О. Старослов'янсько-український словник. Львів: Свічадо, 2001. 332 с.; Старослов'янська парадигматика у таблицях.
- Белей Л. Короткий старослов'янсько-український граматичний словник. Ужгород, 1990.
- Біблійний атлас: наочний посібник для цікавих до Біблії. Київ: Сетекс – ЛТД, 1994.
- Дешиця М. Малий український церковно-історичний словник. Львів: Основа, 1994.
- *Етимологічний словник української мови* : у 7 т. / [редкол.: О. С. Мельничук (голов. ред. та ін.)]. Київ: Наукова думка, 1982–1989. Т. 1–6.
- Історія української мови: словник-довідник / ідея, упорядкування та окремі статті В.В. Денисюка. Умань: Візаві, 2013. 387 с.
- Огієнко І. Етимологічно-семантичний словник української мови: У 4 т. Вінніпег; Канада: Волинь, 1979 -1995. URL: https://archive.org/details/etym-sem-slovnuk/I_A-D/
- Костів К. Словник-довідник біблійних осіб, племен і народів. Київ: Україна, 1995.
- Словник біблійного богослов'я. Львів: Місіонер, 1996.
- Белей Любомир [Електронний ресурс]: до 60-річчя від дня народж.: біобібліогр. покажч. / Департамент культури, національностей та релігій Закарпат. облдержадмін.; КЗ «Закарпат. обл. універс. наук. б-ка ім. Ф. Потушняка» Закарпат. облради; уклад.: М.Б. Бадида, О.Д. Гаврош, І.В. Когутич-Гаврош; передм.: А. Вегеш, О. Лавер; ред. І. В. Когутич-Гаврош; відп. за вип. О. А. Канюка. Ужгород, 2022. 112 с.
- *Белей Л.О. Ім'я дитини в українській родині. Харків: Фоліо, 2010. 283 с.
- Скрипник Л.Г. Власні імена людей. Словник-довідник. Київ: Наукова думка, 2005. 334 с.
- Трійняк І.І. Словник українських імен. Київ: Довіра, 2005. 509 с.
- Українська мова: Енциклопедія. Київ: Вид-во «Українська енциклопедія» ім. М.П. Бажана, 2004. 824 с.

Збірники завдань і вправ

- Гнатюк Л.П. Старослов'янська мова. Практикум: навч. посіб. для студентів філологічних спеціальностей. Київ: 2015. 249 с.
- Громик Ю.В. Старослов'янська мова. Фонетика: Зб. тест. завд. для студ. філолог. спец. Луцьк: РВВ «Вежа» Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2007. 54 с.
- Громик Ю. В. Старослов'янська мова. Збірник вправ та завдань: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. Луцьк : Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2010. 188 с.
- Майборода А.В., Коломієць Л.І. Старослов'янська мова. Збірник вправ і завдань. Київ: «Вища школа», 1992. 166 с.

Хрестоматії

Німчук В.В. Хрестоматія з історії української мови X – XIII ст. Київ – Житомир: 2015. 349 с.
Огієнко І. Пам'ятки старослов'янської мови X – XI віків. Історичний, лінгвістичний і палеографічний огляд з повною бібліографією та альбом 155 знімків з пам'яток з кирилівською транскрипцією. Варшава: 1919. 491 с.

Додаткова література

1. Бевзенко С.П. Історична морфологія української мови (нариси із словозміни і словотвору). Ужгород: Закарпатське обласне видавництво, 1960. 415 с.
2. Бевзенко А.Т. Заміна зредукованих [ъ], [ь] у Клоцовому збірнику XI ст. *Мовознавство*. 1985. № 5. С. 51–54.
3. *Белей Л.О. Наріжний камінь спотикання. Український вимір старослов'янської писемності. *Український тиждень*. 2015. 1 серпня. URL: <https://m.tyzhden.ua/publication/141631>
URL: <https://m.tyzhden.ua/publication/author/498>
4. *Белей Л.О. Міхаїл Погодін як «ізобретатель» «Русского міра». *Український тиждень*. 2014. 19 жовтня. URL: <https://m.tyzhden.ua/publication/120980>
5. *Белей Л.О. Слов'янські апостоли св. Кирило та Мефодій на перехресті історії та сьогодення. *Дзеркало тижня*. № 20 від 22 травня 2004. URL: [http:// dt.ua / SOCIETY/slovyanski_apostoli_svkirilo_ta_mefodiy_na_perehresti_istoriyi_ta_sohodennyua-39863.html](http://dt.ua/SOCIETY/slovyanski_apostoli_svkirilo_ta_mefodiy_na_perehresti_istoriyi_ta_sohodennyua-39863.html)
6. *Белей Л.О. Слов'янська місія. *Український тиждень*. 2010. № 21. URL: <http://tyzhden.ua/Publication/3616>
7. Белей Л. Лекція «Походження української мови». *Тиса 1. Студія Експеримент та УжНУ*. Випуск 13 (04.04. 2015) URL: <https://www.youtube.com/watch?v=RVO@KLtZ238&t=16s>
8. Белей Л. «Русинський» сепаратизм: націєтворення in vitro. Київ: Темпора, 2017. 392 с.
9. Біленька-Свистович Л. В., Рибак Н. Р. Церковнослов'янська мова: підручник зі словником : понад 3500 слів. Київ: Криниця, 2000. 335 с.
10. Білих О.П. Українська редакція церковнослов'янської мови кінця XVI–XVII ст.: проблеми інтерференції та морфологічного унормування. Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису. Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філологічних наук спеціальності 10.02.01 «Українська мова». Центральноукраїнський державний педагогічний університет імені Володимира Винниченка, Кропивницький; Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара, Дніпро, 2019. 488 с.
11. *Брайчевський М.Ю. Походження слов'янської писемності. Київ: Академія, 2002. 154 с.
12. Булаховський Л.А. Вступ до порівняльної граматики слов'янських мов: Фонетика праслов'янської мови. Харків: 1927.
13. Вегеш А., Лавер О. Видатний учений із серцем публіциста. Любомир Белей [Електронний ресурс]: до 60-річчя від дня народж.: біобібліогр. покажч. / Департамент культури, національностей та релігій Закарпат. облдержадмін.; КЗ «Закарпат. обл. універс. наук. б-ка ім. Ф. Потушняка» Закарпат. облради; уклад.: М. Б. Бадида, О.Д. Гаврош, І.В. Когутич-Гаврош; передм.: А. Вегеш, О. Лавер; ред. І.В. Когутич-Гаврош; відп. за вип. О.А. Канюка. Ужгород, 2022. С. 6 – 12.

14. *Висоцький С.О. Київська писемна школа X – XII ст. (До історії української писемності) Львів – Київ – Нью-Йорк: В-во М. П. Коця, 1998.
15. Висоцький С.О. Писемність. Освіта. *Історія української культури. Київ: 2001. Розділ 9. Київська Русь.* URL: <http://litopys.org.ua/istkult/ikult.htm>
16. Власто А.П. Запровадження християнства у слов'ян. Вступ до середньовічної історії слов'янства. Київ: 2004.
17. Вступ до порівняльно-історичного вивчення слов'янських мов / за ред. О.С. Мельничука. Київ: Наук. думка, 1966. 595 с.
18. Громик Ю. В. Старослов'янська мова: метод. посіб. для студ. спец. "Українська мова та література". Луцьк : РВВ "Вежа" Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2005. 136 с.
19. Грушевський М. Історія України-Руси: В 11-ти т. Т.1. Київ: Наукова думка, 1994.
20. Дворнік Ф. Слов'яни в європейській історії та цивілізації. Київ: 2000. URL: <http://litopys.org.ua/dvornik/dv.htm>
21. Історична граматики української мови: навч. посібник для студ. філол. ф-тів ун-тів і пед. ін-тів / М.А. Жовтобрюх, О.Т. Волох, С.П. Самойленко, І.І. Слинко. Київ: Вища шк., 1980. 318 с.
22. Історія української мови. Фонетика / за ред. В.В. Німчука. Київ: Наукова думка, 1979. 368с.
23. Костюк Богдана. Графіті Софії Київської свідчать про тисячолітню давність української мови. Але екскурсантам це не кажуть. *РадіоСвобода*, 30 березня 2019 URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/29847400.html>
24. Крижанівська О.І. Історія української мови: Історична фонетика. Історична граматики: навч. посібн. Київ: ВЦ «Академія», 2010. 248 с.
25. *Куземська Г. Якою мовою молилася давня Україна: Правила української транслітерації церковнослов'янських текстів. Київ: КЖД «Софія», 2012. 112 с.
26. Лавер О. Любомир Омелянович Белей в історії українського мовознавства. *In memoriam: Любомир Белей (1962 – 2018). Збірник наукових праць /* За ред. Л. Белея. Ужгород: Видавництво «Карпатська вежа», 2022. С. 7 – 27.
27. Леута О.І. Старослов'янська мова. Збірник вправ і практичних завдань. Київ: Вища школа, 2004. 255 с.
28. Леута О.І. Старослов'янська мова: підручник для студ. філол. спец. вищих навч. закладів. Київ: Вища школа, 2001. 320 с.
29. Леута, О. І. Старослов'янська мова: навчально-методичний комплекс для студентів філологічних спеціальностей / О.І. Леута, О.Р. Гаврилюк. Київ: Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2018. 300 с.
30. Лучик В.В. Вступ до слов'янської філології: [підручник для студентів вищих навчальних закладів]. Київ: Видавничий центр «Академія», 2008. 344 с.
31. Майборода А. В. Старослов'янська мова: навчальний посібник для вузів. Київ: Вища школа, 1975. 295 с.
32. Мельник Я., Лазарович О. Церковнослов'янська мова: навчально-методичний посібник. Івано-Франківськ: Видавець Третяк І. Я., 2012. 252 с.
33. Мозер М. Причинки до історії української мови. Монографія. Вінниця: Нова Книга, 2011. 848 с.
34. Моренець В.В. Старослов'янська мова: Історична фонетика. Київ: 1973.
35. *Насенко Г. Українська редакція церковнослов'янської мови в парадигмі сучасної лінгвістики. URL: <https://journals.pan.pl/Content/125857/PDF/2022-04-SOR-05.pdf>
36. Нариси з морфології старослов'янської мови східнослов'янських пам'яток XI–XIII ст. / за ред. В.В. Німчука. Київ: Вид. дім Д. Буряго, 2008. 192 с.
37. Німчук В.В. Київські глаголичні листки. Київ: Наукова думка, 1983. 141 с.
38. Німчук В.В. Літературні мови Київської Русі. URL: <http://izbornyk.org.ua/istkult/ikult02.htm>
39. *Німчук В.В. Кодифікувати «нові» літературні мови? Зберегти й захистити українські говори! *Українська мова*. 2013. № 3. С. 3 – 26.

40. Німчук В.В. Правила видання пам'яток, писаних українською мовою та церковнослов'янською української редакції. Київ: Інститут української археографії та джерелознавства ім. М.С. Грушевського НАН України; Інститут української мови, 1995. 35 с.
41. Німчук В.В. Проблеми українського правопису ХХ – ХХІ ст. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський державний педагогічний університет, інформаційно-видавничий відділ, 2002. 116 с.
42. *Німчук В.В. Українська мова в християнських храмах. *Державність української мови і мовний досвід світу : матеріали Міжнародної конференції*. Київ: 2000. С. 315–350.
43. *Німчук В. Українська мова – священна мова. *Людина і світ*. 1992. № 11–12. С. 28–32.
44. *Німчук В. Церковнослов'янська мова. *Українська мова. Енциклопедія*. Київ: Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана, 2007. С. 814–816.
45. *Огієнко І. Історія церковно-слов'янської мови: Костянтин і Мефодій: Їх життя та діяльність: Іст.-літ. Монографія. Вінніпег: Волинь, 1970. Т. 1, ч. 1. – 324 с.; Т. 2, ч. 2. – 400 с.
46. *Огієнко І. Історія церковнослов'янської мови. Фонетика церковнослов'янської мови. Варшава, 1927, Т. 3. 455 с.
47. *Огієнко І. Повстання азбуки і літературної мови в слов'ян. Вінніпег, 1976.
48. *Огієнко І. Костянтин і Мефодій, їх життя та діяльність: у 2-х т. Варшава, 1927–1928. Т. 1. – 324 с.; Т. 2. – 400 с.
49. *Огієнко І. Старослов'янська мова в вищій школі: Чергові завдання вивчення старослов'янської мови. *Наша культура*. Львів, 1936.
50. Питання походження і розвитку слов'янської писемності. Київ: 1993.
51. Півторак Г. Формування і діалектна диференціація давньоруської мови: (Історико-фонетичний нарис). Київ: Наукова думка, 1988. 280 с.
52. Півторак Г. Українці: звідки ми і наша мова. Київ: 1993.
53. Півторак Г. П. Походження українців, росіян, білорусів та їхніх мов / Міфи і правда про трьох братів слов'янських зі «спільної колиски». Київ: Видавничий центр «Академія», 2001. 152 с.
54. *Сімович В. Нарис граматики староболгарської (староцерковнослов'янської) мови. Прага, 1926 (на правах рукопису). 385 с.
55. *Скаб М. В. Основні правила української вимови церковнослов'янського тексту. *Богословський вісник: зб. наук. праць*. Чернівці: Чернівецький нац. ун-т. 2010. № 3. С. 112–122.
56. *Скаб М. В. Проблема назви першої писемної мови слов'ян (рефлексії з приводу підручника Василя Сімовича «Нарис граматики староболгарської (староцерковнослов'янської) мови»). *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету*. Сер. : Мовознавство. Тернопіль: ТНПУ, 2005. № 1(13). С. 48–56.
57. *Скаб М. Термінологічні проблеми церковнослов'янської мови. *Наукові записки ТНПУ*. Серія: Мовознавство. Вип. II(24) 2014. С. 243 – 248.
58. Скляренко В.Г. До питання про «руські письмена» в житті Костянтина Філософа. *Мовознавство*. 2014. № 2. С. 3–14.
59. Тараненко О.О. Мова Київської Русі: вузол історико-лінгвістичних і політико-ідеологічних проблем. *Мовознавство*. 1993. № 2. С. 35–38.
60. Флайєр М. Четверта палаталізація задньоязикових приголосних в українській мові : Північноукраїнські говори. *Мовознавство*. 1992. № 1. С. 3–10.
61. *Франко І. Святий Климент у Корсуні. Причинок до історії старохристиянської легенди. *Іван Франко. Зібрання творів у 50-ти т.* Т. 34. С. 265.
62. *Франко І. Історія української літератури. Часть перша. Від початків українського письменства... *Іван Франко. Зібрання творів у 50-ти т.* Т. 40. Київ: Наукова думка, 1983.
63. *Християнство і українська мова. Матеріали наукової конференції. Львів: 2000.
64. Черниш Т.О. Слов'янська лексика в історико-етимологічному висвітленні. Київ: Київський національний університет імені Тараса Шевченка, 2003. 478 с.

65. Царук О. Українська мова серед інших слов'янських: етнологічні та граматичні параметри: монографія. Дніпропетровськ: Наука і освіта, 1998. 324 с.
66. Чучка П.П. Вступ до слов'янської філології. 1988.
67. Чучка П.П. Початки писемності на Закарпатті: гіпотези, вигадки і факти. Культура українських Карпат: традиції і сучасність. *Матеріали міжнародної наукової конференції.* – (Ужгород, 1 – 4 вересня 1993 р.). Ужгород: Гражда, 1994. С. 47–61.
68. Шевельов Ю. Історична фонологія української мови. Харків: 2002.
69. Шевельов Ю. Так нас навчали правильних проізнашеній. *Шевельов Ю. Вибрані праці: у 2 кн. Кн. 1. Мовознавство.* Київ: Вид. дім «Кисво-Могилянська академія», 2008. С. 280–333.
70. Юсип-Якимович Ю.В. Старослов'янська мова. Модульний курс. Навчальний посібник. Київ: Знання, 2009. 279 с.
71. Moszyński L. Wstęp do filologii słowiańskiej. Warszawa: Wyd-wo naukowe PWN, 2006. 410 s.
72. Štec M. Cirkevná slovančina. Prešov, 2005. 464 s.
73. Večerka R. Staroslověnština. Praha: SPN, 1984. 232 s.

Інформаційні ресурси в мережі Інтернет

- Огієнко І. Пам'ятки старослов'янської мови X–XI віків. Історія церковнослов'янської мови Том 5. Найважливіші пам'ятки церковнослов'янської мови. Варшава: Друкарня Синодальна, 1929. 493 с.

URL:https://chtyvo.org.ua/authors/Ohiyenko_Ivan/Pamiatky_staroslovianskoj_movy_X_XI_vikiv_I_storiia_tserkovnoslovianskoj_movy_Tom_5/

- [Русанівський В.М. Старослов'янська мова. Українська мова: енциклопедія / НАН України, Інститут мовознавства ім. О. О. Потебні, Інститут української мови; редкол.: В.М. Русанівський \(співголова\), О. О. Тараненко \(співголова\), М. П. Зяблюк та ін. Київ: Вид-во «Укр. енцикл.» ім. М. П. Бажана, 2004. 824 с. С. 640–641. URL: <https://archive.org/details/UkrMovEnts/page/640/mode/1up>](#)

- Півторак Г.П. Старослов'янська мова. [Енциклопедія історії України](#): у 10 т. / редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. Київ: Наукова думка, 2012. Т. 9. С. 826–944 с. URL: http://www.history.org.ua/?termin=Staroslovianska_mova

- Шевельов Ю. Історична фонологія української мови. URL: <http://litopys.org.ua/shevelov/shev.htm>

- Шевельов Ю. Староцерковнослов'янська мова. [Енциклопедія українознавства](#): Словникова частина: [в 11 т.] / [Наукове товариство імені Шевченка](#); гол. ред. проф. Володимир Кубійович. Париж – Нью-Йорк: Молоде життя, 1955 – 1995. URL: <http://litopys.org.ua/encycl/euii233.htm>

- <http://resource.history.org.ua/item/0002333>
- <http://litopys.org.ua/ukrmova/um.htm>
- <https://archive.org/details/UkrMovEnts/page/640/mode/2up>
- <http://litopys.org.ua/shevelov/shev.htm>
- Енциклопедія українознавства. <http://izbornyk.org.ua/encycl/eu.htm>

Шкільна навчально-методична література

Українська мова: програма для профільного навчання учнів загальноосвітніх навчальних закладів 10-11 класи/ Л.І. Мацько, Т.Л. Груба, О.М. Семенов, Т.В. Симоненко. 2017. URL: <https://mon.gov.ua/ua/osvita/zagalna-serednya-osvita/navchalni-programi/navchalni-programi-dlya-10-11-klasiv>

Українознавство, 5–11 класи: навчальна програма з курсу за вибором «Українознавство» для закладів загальної середньої освіти України / авт.- укл.: А. Ціпка, Т. Бойко, С. Бойко, О. Газізова. Київ, 2020.

Модельна навчальна програма «Українська мова. 7–9 класи» для закладів загальної середньої освіти (автори: Заболотний О. В., Заболотний В. В., Лавринчук В. П., Плівачук К. В., Попова Т. Д.) «Рекомендовано Міністерством освіти і науки України» (наказ Міністерства освіти і науки України від 24.07.2023 № 883) URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/Navchalni.prohramy/2023/Model.navch.prohr.5-9.klas/Movno-literat.osv.hal/Ukrayinska.mova.7-9.klas.Zabolotnyy.ta.in.02.08.2023.pdf>

Українська мова (профільний рівень): підруч. для 10 кл. закл. загал. серед. освіти / С.О. Караман, О.М. Горошкіна, О.В. Караман, Л.О. Попова. Харків: Вид-во «Ранок», 2018. 272 с.

Українська мова (профільний рівень): підруч. для 11 кл. закл. загал. серед. освіти / С.О. Караман, О.М. Горошкіна, О.В. Караман, Л.О. Попова. Харків: Вид-во «Ранок», 2019. 272 с.

Українська мова. Профільний рівень: підруч. для 10 кл. закладів загальної середньої освіти / А.А. Ворон, В.А. Солопенко. Київ: Видавничий дім «Освіта», 2018. 288 с.

Українська мова. Профільний рівень: підруч. для 11 кл. закладів загальної середньої освіти / А.А. Ворон, В.А. Солопенко. Київ: Видавничий дім «Освіта», 2019. 272 с.